

A WEISSHAUS ALADÁR VEZETTE SZOCIALISTA NÉPMOZGALOM TÖRTÉNETE (1927–1945)

Weisshaus Aladár (Budapest, 1887. december 21. – Budapest, 1963. november 23.) Egri Júlia varrónő és Weisshaus Sándor lóvasúti konduktor legidősebb gyermekeként látta meg a napvilágot. Mivel az apa később a Déli Vaspálya Társaság (DV) kalauza lett, a fiú az ő váltakozó szolgálati helyei szerinti főgimnáziumokban, Nagykanizsán, Sopronban és Szombathelyen folytatta középiskolai tanulmányait. 1910-ben ő is a DV szolgálatába lépett. A vasúti tisztképzőt elvégezve hivatalnok a DV Üzletigazgatóságán. 1910-ben belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba és csatlakozott a Magyar Vasutas c. lap köré tömörülő, sajátosan illegális vasutasmozgalomhoz. 1918-ban az MSZDP III. választókerületi szervezetének vb-tagja. 1918–1919-ben a Magyarországi Vasutasok Szövetségének függetlenített titkára. 1919-ben az I. kerületi és a budapesti központi munkástanács tagja. Az ellenforradalom győzelme után a vasutasokat a szakszervezetük melletti kitartásra és a szociáldemokrata párthoz való csatlakozásra ösztönözte. 1920 januárjában őrizetbe vették, augusztusban másfél évi börtönrre ítélték. 1921 júliusában szabadult. 1922 tavaszáig függetlenített vezetőként, majd az MSZDP vállalatainál végzett tisztviselői munka mellett dolgozott a vasutas-szakszervezet újjászervezésén.¹

A húszas évek elején mozgalmi tevékenységének irányát döntően az önálló vasutasmozgalomhoz való viszony határozta meg. Mindenekelőtt ennek feladása állította szembe Peyer Károllyal, s ennek támogatása közelítette 1922-ben az illegális Kommunista Magyarországi Pártja újjászervezésén munkálkodó Landler Jenőhöz. 1923-tól tagja a szociáldemokrata pártellenzék intézőbizottságának, s az MSZDP 1924. áprilisi kongresszusán az ellenzék vezérszónoka.

Kun Béla és társai bizalmatlanul fogadták a KMP-ben, mivel Landlerrel együtt annak a vasutas-szakszervezetnek a vezetője volt, amely 1919-ben szemben állt az értelmiségellenes, egalitárius irányzat térhódításával, s Szamuely Tibor, Szántó Béla és Rákosi Mátyás ellenében védte a vasutasoknak a vasúti közlekedés sajátosságaiban gyökerező szerzett jogait. E szakszervezet vezetősége Weisshaust bízta meg azzal, hogy a helyszínen szerezzon érvényt határozatuknak, mely szerint a június eleji dunántúli részleges vasutassztrájkot békésen kell leszerelni és meg kell akadályozni, hogy Szamuely rögtönítélő bíróság elé állítsa a vasutasokat. Kun sohasem bocsátotta meg Weisshaus akkori szerepét.²

Az 1919-re visszanyúló motívumok mellé hamarosan új ellentétek társultak. A Weisshaus által vezetett küldöttség sikerrel képviselte a Bethlen–Peyer-pak-

1 Weisshaus Aladár 1927 előtti életútjáról részletesen I. Gadanez Béla: A vasutas munkásmozgalom története. Kiadja a MÁV Vezérigazgatósága és a Vasutasok Szakszervezete. 1985.

2 Kun Béla: Válogatott írások és beszédek. Kossuth Könyvkiadó, 1966. II. k. 245. o.

tum ügyében a szociáldemokrata pártellenzék álláspontját a Szocialista Munkásinternacionálé különbizottságának 1925. januári bécsi ülésén. Kunék mégis sürgették a szakítást. A kommunista mozgalom hazai vezetőinek többsége ezzel éppúgy nem értett egyet, mint Rákosi illegális hazatérésével. 1925 márciusában ezért Weisshaust, mint a hazai illegális mozgalom egyik vezetőjét Moszkvába rendelték, ahol nemzetközi bizottság tárgyalta a magyar ügyekről. Végül elé tették a határozatot: "Rákosi Mátyást a III. Internacionálé Magyarországra küldi a kommunista mozgalom vezetésére... A határozatot alá kellett írnom, másképpen nem engedtek volna haza" – emlékezett a történetekre.³ Ezzel egyidejűleg döntöttek a Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakításáról. Weisshaus ekkor még félretéve fenntartásait, magára erőltette a pártfegyelmet. Az MSZMP titkáráként az új párt sikeréért dolgozott.

1925. június 30-i őrizetbe vételéig részt vett a KMP vezetésében is. Az Organizációs Bizottság június 19-i, bécsi ülésén beszámolt a párt pénzügyi helyzetéről. Kifogásolta, hogy Rákosiék neki és Vági Istvánnak magas havi fizetést, több MSZMP-funkcionáriusnak pedig rendszeres pénzjuttatást ajánlottak föl, s egyeseknek már folyósították is azt. Hirossik János szerint az ilyen "pártstallumok" létesítését Weisshaus a következő indoklással kifogásolta: nem tűrhető, hogy a vezetők mozgalomból származó jövedelme több legyen, mint azonos képesítésű szaktársaiké; erkölcsileg csakis olyan legális párt tud helyállni, mely a saját tagságától kapott pénzből fedezi költségeit; az MSZMP kiadásai a tagdíjakból fedezhetők; a párt létét, a vezetők személyes szabadságát veszélyeztetné, ha vizsgálat esetén nem tudná bizonyítani a pénz belső eredetét. Letartóztatás, kínzás esetén csakis a tisztaság-tudat kölcsönöz az embernek lelkiert, hogy ő nem "idegen érdekekért", nem pénzért, hanem eszményi, humánus közösségi célért követte el a neki felrótt cselekményt.⁴ Amikor az MSZMP fogva tartott vezetőinek, köztük Weisshausnak az ügyét összekapcsolták a szeptember végén őrizetbe vett Rákosi és társai ellen készülõ perrel, s szóba kerültek a "guruló rubel" – igazolódott Weisshaus felfogása.

Mivel Rákosi – akivel szemben fizikai kényszerszert nem is alkalmaztak – rendőrségi vallomásaival kompromittálta társait, s ezzel elősegítette, hogy az MSZMP több vezetőjét kommunistaként ítéljék el, önmaga igazolta azokat, akik hazairányítása ellen jellembeli hibáival is érveltek. De az is bekövetkezett, amire a legpesszimistábbak sem számítottak. Kun és társai, akiket komoly felelősség terhelt a mozgalomra mért súlyos csapásért, hogy eltereljék erről és Rákosi bü-

3 Weisshaus Aladár 1957-es visszaemlékezése. (A szerzők birtokában.)

4 Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL) 878. f. 2/17. ó. e.: 867. f. sz-143.

néről is a figyelmet, Mendl Irmát a Szovjetunióba csalták, majd kikiáltották rendőrügynökönek.⁵ Ráfogták, hogy ő buktatta le Rákosiékat, ő vallott a letartóztatottak ellen. Amikor Weisshaust a KMP I. kongresszusán, 1925 augusztusában a KMP KB-ba választották, éppúgy vizsgálati fogságban volt, mint 1926 júniusában, amikor Kun Béláék beindították a "likvidátorság elleni harc" fedőnevű, nemtelen eszközökkel folytatott akciót. Ez arra irányult, hogy őt és híveit megfosszák tisztségeiktől és kiközösítsék a munkásmozgalomból. Fogságából szabadulva, értesülvén Mendl Irma moszkvai letartóztatásáról, szolidaritást vállalt vele. Közölte a KMP vezetőivel, hogy mindaddig nem vesz részt a párt munkájában, amíg Mendl Irma fogoly.⁶ Az MSZMP 1926. szeptember 25-i vezetőségi ülésén javasolta, hogy forduljanak hivatalosan a Kominternhez a kiszabadítása végett. Mivel indítványát 5:4 arányban elvetették, lemondott titkári funkciójáról, októberben pedig pártvezetőségi tagságáról is.⁷ Az MSZMP december 13-i rölapja a párt cserbenhagyásával vádolta; 24-i körlevele tudatta, hogy az MSZMP ellenzékének vezetőit Weisshaus-szal az élen kizárták a pártból; az 1927. január 10-i rölap szerint Weisshaus rendőrspicli.⁸ A vele egyetértők ellen folytatódott a hajsz. Révai József 1927 márciusában azt jelentette Bécsből Berlinbe, hogy az MSZMP 18 pártvezetőségi tagja közül mindössze 7 a megbízható kommunista, s Hámán Kató teljesen Weisshaus mellé állt.⁹ Mivel őt nem tudták se rábeszéléssel, se fenyegetéssel szembefordítani vele, s kivételesen rendőrügynökké sem merték minősíteni, alattomos eltávolítása a Vörös Segély éléről és a KMP KB-ból hosszabb időt vett igénybe.¹⁰

Egy idő óta már érelődött az az elhatározás, mely a "Mendl Irma-ügy" nyomán fordulóponthoz vezetett Weisshaus életében. A kommunista mozgalomban honos vezetési módszerekre, majd a követett irányvonalra is egyre kritikusab-

- 5 Mendl Irma 1895. szeptember 25-én született Budapesten. 1913-ban rapidíjas lett a MÁV Igazgatóság segédhivatalában. 1917-ben véglegesítették. A pénzügyi főosztályra került, ahonnan apja főellenőrként ment nyugdíjba. Ő Bolgár Sándor igazgatóhelyettes titkárnője, s a vasutas-szövetség igazgatósági szervezetének vezetőségi tagja lett. 1919 után nem maradhatott a MÁV alkalmazásában, mert a kommunistákról készült névjegyzék szerint "a kommunizmus eszméivel azonosította magát". Aldoatosan támogatta a politikai foglyokat, a munkásmozgalom újjászervezését, lelkesen dolgozott a gyermekbarát egyesület VI. kerületi vezetőségében. További rendőri zaklatásoktól tartva elhagyta az országot. 1925 októberében Bécsből Vadnai Tiborral együtt olyan ígérettel küldték Moszkvába, hogy ott dolgozhat és tanulhat.
- 6 PIL 878. f. 8/281. ó. e.; 8/282. ó. e. – Gadanez Béla: A Rákosi-kultusz első kommunista áldozata. Weisshaus Aladár. História. 1989. 1–2. sz. 44–46. o.
- 7 PIL 878. f. 8/204. ó. e.; 8/282. ó. e.
- 8 Uo. 878. f. 8/205. ó. e.; 678. f. 18. ó. e.; Rpgy. III/12/1927/2136.
- 9 Uo. 878. f. 8/283. ó. e.
- 10 Gadanez Béla: Névadónk. Hámán Kató 1884–1936. Különlenyomat Az Északi Fűtőház története c. kötetből. Budapest, 1989.

ban tekintett. A frakcióharc kíméletlen megnyilvánulásait már 1924 nyarán, első illegális moszkvai útja során is visszatásztónak tartotta, pedig akkor éppen "jegelték" a Kun- és a Landler-frakció közötti ellentéteket.¹¹ Aggasztotta, hogy 1925-ben Landler támaszát, Hirossik Jánost kiszorították a magyar munkásmozgalomból, s Landler mind nehezebben tudott ellenállni a Komintern támogatását élvező Kun Béla nyomásának. Tisztségeitől önként megvált, amint szeretefoszlott a remény, hogy az MSZMP önálló politikai arculatú szocialista párt lehet. A Mendi Irma provokátorságáról közöltek koholmányoknak tartotta, mivel jól ismerte őt még a vasutasmozgalomból, s tudta, hogy helytállt 1919 utáni letartóztatásai során is.¹² Weisshaus még nem gondolhatta, hogy az önálló életre kelt, apparátusnak nevezett, rákosan burjánzó sejtenyészet a forradalom lényegének pusztításából táplálkozik, s azt meg is semmisíti. De abban biztos volt, hogy ő nem válhat annak a mechanizmusnak az alkatrészévé, melynek kerekei közé dobták emberáldozatként az elvtársát.

Weisshaus tehát megőrizte személyiségének autonómiáját. Abban az értelemben sohasem vált kommunisztává, ahogyan azt egy bolsevizált pártban elképzelték és megkövetelték. A kiátkozás alpári módja felháborította, de nem lepte meg, mivel addig is több, erkölcsi felfogását mélyen sértő tapasztalatra tett szert a KMP-ben. Régi harcostársait maga mellett tudhatta, a kizárás így nem okozhatott neki lelki sérülést. Inkább felszabadulásként élte meg azt.

A mozgalom tanulóköri megalapozása

A Duna Általános Biztosító Rt. 1927-ben német levelezőként alkalmazta. Külső akadályra nem volt, hogy elinduljon a polgári társadalomba való beilleszkedés útján, de személyiségének csorbítása nélkül ezt már nem tehette. A pártokban szerzett kedvezőtlen tapasztalatai azonban új útra térítették.

Albérllőként Kovács Mihály szabó Hársfa utcai lakásába költözött a barátnőjével. A főbérllőt és feleségét is jól ismerte az ellenzéki mozgalomból, majd az MSZMP-ből. Lakásuk mindig nyitva állt a különböző szakmájú munkások előtt, így a rendőri felügyelet (ref.) alatt álló Weisshaust kevésbé feltűnően kereshették fel mindazok, akik az ellene folyó rágalomhadjárat ellenére is bíztak benne, s igényelték az eszmecserét vele. Érdeklődésük megerősítette felismerését: a munkások nélkülözik és szinte követelik a tudást, mely segítséget adhat a világ megértéséhez. Az 1918–1919-es forradalmak bukásából, a mozgalom korabeli állapotából pedig arra következtetett, hogy a munkásmozgalom magasabb szintre emelésének elengedhetetlen feltétele a Marx tanításait ismerő, önállóan

11 Weisshaus 1957-es visszaemlékezése.

12 Kun Béla 1926. januári levelei szerint "az a benyomás róla, hogy nagyon okos. ... s feltétlenül provokátor", noha mindent tagad, éhségsztrájkot folytat, s üldözését annak tulajdonítja, hogy nem tartozik frakcióhoz. Július 25-i levelében Kun közölte, hogy küldi a döntő bizonyíték másolatát. Ez Vámos Ilonkának a berlini pártiskolán 1926. július 10-én készült feljegyzése volt, mely több homályos célzás mellett azt a konkrétumot tartalmazta, hogy egy Major nevű detektív, akinek apja ott volt házimester, ahol Mendi Irma lakott, letartóztatása idején üzenetet vitt neki hazulról és szabadulása után állítólag a tőle kapott útlevelet hagyta el az országot. (PIL. 878. f. 8/281. 6. e.; 8/148. 6. e.) Mendi Irma halálának körülményeiről nem szólnak forrásaink.

gondolkodó aktíva képzése. S mivel Marx műveit már a háború előtt németül tanulmányozta, a börtönben pedig gyakorlati tapasztalatait átgondolta, érezte, van mondanivalója számukra. A ref. miatt a lakásokban vagy a budai hegyekben, kisebb csoportokban folyó oktatás kínált megfelelő formát ismereteinek közkinccsé tételéhez. S mivel személyi ambíciói a szó köznapi értelmében úgyszólván nem voltak, a szolid polgári jólétet biztosító magántisztviselői egzisztencia helyett az "igehirdetéssel" járó üldöztetést és szegénységet választotta.

Az 1927-ben induló *oktatás-folyam* tárgya túlnyomórészt Marx *Das Kapital* (A tőke) c. műve volt. Ezt akkor még csak ő tanította. A történelem és a földrajz kezdettől melléktantárgyként szerepelt, majd kül- és belpolitikai témák is kerültek a programba. A Weissshaus által vezetett tanulókörökből felkészült előadók sora emelkedett ki, akik a magukhoz vonzott új hallgatókból új tanulóköröket szerveztek. *Néhány év alatt, több ezer résztvevővel létrejött egy tanulóköri hálózaton alapuló új mozgalom.*

Az első oktatási bázis – Weissshaus vasutas és MSZMP-beli múltjából adódóan – *Kőbányán* alakult ki. Az 1919 előtti vasutasmozgalomban együtt töltött évek fűzték Faragó Dezsőhöz, a szociáldemokrata párt kőbányai szervezetének titkárához, s életre szóló barátság is két olyan munkáshoz, akik 1919-ig a MÁV Északi Főműhelyében dolgoztak és akkor még a főváros X. kerületében laktak: Huber István kazánkovácsához, aki az MSZMP kőbányai szervezetének elnöke és képviselőjelöltje, 1927-ben pedig a párt elnöke is volt, valamint Timár Kálmán lakatoshoz, a kerület egykori munkástanács tagjához és MSZMP-képviselőjelöltjéhez.

Hárman, akik hamarosan a mozgalom szűkebb vezetői köréhez tartoztak, szintén *Kőbányán* éltek és dolgoztak. Rónaszéki Ferenc 1895-ben vasutas családban született az Arad megyei Gyorokon. Cipészsegéd lett Hódmezővásárhelyen. 1915-ben behívták, az orosz frontra vezényelték, ahol fogságba esett. Családossal emberként tért vissza Kelet-Szibériából. 1920 júliusában érkezett Csótára, a hadifoglyok leszerelő táborába. Az 1940-es évekig a Ceglédi úti szükségglákor telepen élt feleségével és gyermekeivel.¹³ Ugyanott lakott családjával Vincze Lajos bőripari munkás, aki a Heves megyei Pásztón született 1901-ben. Apja asztalosmester volt. Ő 1920-ban már szervezett cipész munkásként a fővárosban dolgozott.¹⁴ Horváth Vince Szenttamáson született 1899-ben. A bácskai agrárproletár származék az elemi hat osztályát szülőfalujában elvégezve maga is napszámos, 1917–1918-ban katona. 1920-ban a szerb hadseregbe való bevonulatás elől Szabadkáról Magyarországra szökött. Fakitermelő Zemplénben, csillás és pécsi szén- és a várpalotai lignitbányában, 1923-tól vágja a móri barnakőszénbányában. 1922-től a Bánya- és Kohómunkások Szövetségének tagja, bizalmija. 1923-tól MSZDP-tag. 1925 végén családjával *Kőbányán* telepedett le. 1934-ig vasöntő, gépforgácsoló a Magyar Fém- és Lámpaárugyárban. 1926-tól tagja a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Szövetségének. Az MSZMP egyhónapos szemináriumának elvégzése után körzeti vezetőségi tag és utcabizalmi,

13 A családra vonatkozó iratok Nagy Ferencné Rónaszéki Anna birtokában.

14 Belügyminisztérium Történelmi Irattára (a továbbiakban: BMTI) V-2000/21.

1927-től a kerületi vb ellenőrző csoportjában is tevékenykedett. Tímár Kálmán révén került kapcsolatba Weissshaus-szal, s mozgalmában ő lett a "kőbányai Horváth".¹⁵

Az első tanulókörök egyikét Kövári János pék otthonában vezette Weissshaus 1927–1928-ban.¹⁶ A résztvevők között volt a házigazda, a fia, a leánya, Major János, Iván József asztalostanonc, a Lámpagyárban dolgozó Juhász Sándor gépmunkás, aki korábban aktív tagja volt az MSZMP rákoskeresztúri szervezetének. Németh József hentestanoncot ifj. Kövári János hívta meg, s ő, egy MÁVAG-ban dolgozó 10 gyermekes bognársegéd fia, meghallgatva a gyarmati kérdésről folyó vitát, a tanulókör állandó látogatója lett.

Egy új tanulókört Róna Imre műszerész lakásán indított Weissshaus. Róna 1919-től MSZDP-, majd MSZMP-tag. A szociáldemokrata pártba visszatérve a Népszava kőbányai elosztója, s az Alkoholelleses Munkásszövetség aktívja lett. A résztvevők között találjuk Radics Árpád géplakatosot, aki közreműködött a Természetbarátok Turista Egyesülete (TTE) kőbányai csoportjának megalakításában és kapcsolatban állt a szociáldemokrata emigrációval. A rendőrség számon tartotta, hogy 1929-től a bécsi *Előre* neki is éppoly rendszeresen küldik, mint a szeminárium másik tagjának, Párkányi István géplakatosnak.¹⁷ Ő is Tímár Kálmán ajánlásával került a tanulókörbe. Kilenc gyermekes, analfabéta napszámosnak tudásvágytól üzött, olvasó és tollforgató szakmunkássá váló fia volt. 1916-os bevonultatása előtt dolgozott a Ruggvantagyárban, a Schuller írószergvárbán, az erzsébeti Györffy–Wolf fémárugyárban. A forradalmak múltával darukezelő a MÁVAG-ban. 1912-től a vasasszövetség tagja, műhelybizalmi. 1919 őszén részt vett a szociáldemokrata párt kőbányai szervezetének újjászervezésében. Mivel az MSZDP 1924. februári népgyűlésén bírálta a kormányt, mely nyomorba dönti a munkásságot, s futni hagyja Somogyi és Bacsó gyilkosait, az ügyész igaztásért vádat emelt ellene. A büntetőtörvényszék első fokon felmentette, de a MÁVAG-ban nem maradhatott. Küldött volt az MSZDP 1924. évi pártkongresszusán, majd a bíróság előtt vállalt felelősséget a párt egyik vezetője helyett egy, a mezőgazdasági munkásokat szervezkedésre biztató röpirat szerkesztéséért. 9 hónapi börtönbüntetést kapott érte. Népgyűlési szónoklatáért 1928-ban egy hónapot töltött fogházban. Mint a Ganz Danubius bizalmija Wittig Miklós főbizalmival járt a Stromfeld-kör megbeszéléseire. 1952-ben így vallott Weissshausról: "Igen szimpatikusnak találtam és szíjáltva hallgattam az előadásait... előttem egy addig ismeretlen világot nyitott meg, a szocializmus tudományát és ez lenyűgözött. Láttam egyszerű életmódját és én mindezek után a szocializmus apostolát láttam benne."¹⁸

15 A családra vonatkozó iratok Tóth Jánosné Horváth Erzsébet birtokában.

16 BM TI V-2000/16.

17 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 149. 651. f. 2/1930-3-5165. 1932 tavaszától Horváth Vince és az Előre kapcsolatát vizsgálták behatóan, de eredménytelenül a hatóságok. (Uo. K 579. 253. f. 3/T. 1933-20927.)

18 BM TI V-81558.

1928. januártól Weissshaus két új tanulókörben is oktatott. Az egyik a *Ferencvárosban*, Cs. Kovács György cipésmunkás lakásán indult. Cs. Kovácsot az MSZMP-ből ismerte. A rendőrség gyorsan figyelte az összejövetelekre.¹⁹ Augusztustól szünetelt az oktatás, mert Weissshaus egy régebbi, sajtótörvénybe ütköző kihágásért 3 hónapot toloncházban kényszerült tölteni. Szabadulása után új helyszínen folytatódott a tanfolyam. A résztvevők – Buzik János bádogosmunkás, Rézner József rézműves, Wagner Lajos lakatos, Horváth Lajos kovácsmunkás – hamarosan tanítványi gárdát szerveztek maguk köré. Wagner a mozgalom *pestszentlőrinci* szervezője lett. A Tolna megyei Koppányszántón 1903-ban született Horváth Lajos, ahogy később nevezték, a „zuglói Horváth” csakhamar a mozgalom szűkebb vezetői gárdájához tartozott. 1922-től a Kerepesi úti Hajdekker-féle sodronyszövet-gyárban dolgozott. Szakmunkássá válásától tagja volt a vasasszövetségnek, s akkor is az maradt, ha időnként önállósította magát.²⁰

A másik tanulókör résztvevői között volt Czitrom Zsófia magántisztviselő, az 1918–1919-es vasutas-szakszervezet tisztviselője, később a kispesti Hofherr és Schrantz-gyár levelezője, a szociáldemokrata ellenzéki mozgalom résztvevője, majd az MSZMP aktivistája, akit 1931-ben Weissshaus mozgalmának vezetői között tartott számon a rendőrség. (Ő volt az egyetlen nő, akit Weissshaus feleségül szeretett volna venni, ám lemondott róla, mivel önmagát, viszontagságos élete okán alkalmatlannak tartotta a családalapításra.) E tanulókörbe járt Polgári Endre villanyszerelő is, aki 1926 végéig az MSZMP XIV. választókerületi pártszervezetének vezetője volt. 1928. június 28-án „kommunista szervezkedés” vádjával Weissshaust két hallgatójával együtt előállították a főkapitányságra.²¹

1928-tól egy feltűnően intelligens és művelt *ifjűmunkás csoport* is foglalkozott. Tagjai végigpróbálták minden baloldali szervezetet: az MSZMP-t, a KIMSZ-t, egy ideig ők vezették az MSZDP VIII. kerületi ifi tagozatát a Magdolna utcai vasasszékház alagsorában, agitáltak a munkanélküli szabók között, kirándulásokon színvonalas kultúrműsorokat rögtönöztek. Hartstein Iván szabómunkás, újságkihordó, Fürth Barnabás aranyművessegéd, vállfaügynök, Frank László bádogosmunkás, Rubenfeld László kereskedősegéd és Vucsinovics János géplakatos voltak a vezetői azoknak, akiket „Hartstein-frakció” néven szidalmaztak évtizedekig a kommunista mozgalomban. Széles látókörük vagánysággal párosult. Fürth Barnabás például, akit az ifjűmunkás-mozgalom történetéről szóló írás sokszorosítása miatt 1927-ben előállították a főkapitányságra, a detektívek, kapuőrök ellenére kisurrant az épületből, Kassára szökött, s miután visszadobták a határon, hónapokig bujkált a fővárosban, és közben ifjűmunkás összejöveteleket tartott, felolvasásokat rendezett.²² A csoport formálisan a Weissshaus-mozgalom ifjúsági tagozataként 1929-ben, egy kirándulás ke-

19 MOL K 149.651.f. 13/16.

20 A családra vonatkozó iratok dr. Horváth Lajos birtokában.

21 MOL K 149.651.f. 12/20.: 1931-I-2274.

22 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) VII/5/c 614.f. 1/1926-I 5580.

retében alakult meg a Hüvösvölgy felől megközelíthető Petneházi rét – Julianna major környékén, ahol Hartstein tájékoztatója után Weissshaus üdvözölte a megjelenteket.²³ Az 1930-as év közepén "Hartstein Iván és a köréje csoportosult ifjúmunkás-sereg trockista hírokat kezdett pengetni. Kénytelen voltam tőle az oktatást megvonni"²⁴ – írta Weissshaus, aki az eltérő nézeteket tolerálta, de Hartsteinék egyes akcióit és kapcsolatait a "bolsevista-leninista ellenzék" nemzetközi szervezkedésével összeférhetetlennek tartotta alakuló, a külföldről irányítottág látszatát is kerülő szocialista mozgalmával. Az 1931-es elválás azonban megviselte, hiszen legjobb tanítványai között tartotta számon őket. A megbecsülés kölcsönös volt. Az évtizedek távlatából Weissshausra emlékező Fürth Barnabás szerint ő olyan ember volt, aki becsülettel szolgálta elveit, s hajlandó volt a legkülönbözőbb felfogású emberek marxista szellemű tanításával kísérletezni.²⁵

Kőbánya mellett Óbuda vált a mozgalom legerősebb pillérévé. Ennek alapozásában kiemelkedő szerepet töltött be az "óbudai Horváth", egy rendkívül gyors felfogású segédmunkás. Horváth János 1896-ban született a Zala megyei Türrjén. Apja uradalmi cseléd volt, ő kishéres egy grófi, majd gazdasági cseléd a sümegi püspöki birtokon. 1915-ben az orosz frontra került. 1916-ban fogságba esett, majd a polgárháborúban harcolt. 1921-ben hazatért. A sümegi kőbányában helyezkedett el. 1923-tól a Nagybatony-Újlaki Téglagyárban dolgozott. Az MSZMP óbudai titkára, s a központi vezetőség tagja lett. 1926 decemberében letartóztatták. Az "állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló bűntett" vádjával reárárt kétévi fegyházbüntetést Sopronkőhidán töltötte.²⁶ Óbudán sok híve volt, ezért nagy nyereséget jelentett bekapcsolódása a tanuló-körök munkájába.

Óbudán Quitt László tisztviselő lakásán főként bányászok részvételével működött az a szeminárium, melynek 1930-ban tagja volt Horváth János, Nád Gyula, s az 1928 novemberében kezdődő pilisvörösvári bányászsztrájk több vezetője: Harencsár Ferenc, a bányászszakszervezet pilisszentiváni csoportjának elnöke, 1929-ben a szakszervezet országos vezetőségének tagja, Harencsár Gyula, Léber József, Fodor József vájár, 1927–1929 között a szakszervezet központi titkára, s az 1900-ban Diósgyőrött született Tóth István, aki a tatabányai sztrájk után került Pilisvörösvárra, ott a szakszervezet helyi csoportjának elnöke, 1928-ban az országos vezetőség felügyelő bizottsági tagja lett.²⁷ Tóth István is, Quitt László is a dr. Madzsar József, dr. Kis Jenő fémjelezte szociáldemokrata ellenzéki csoportosulással tartott szoros kapcsolatot. A sztrájk vezetői szembekerültek Peyer Károllyal, akitől hiába várták, hogy majd a Szaktanács

23 Molnár László szóbeli közlése.

24 Weissshaus Aladár 1945. februári összegezése mozgalmáról. Vas Zoltán kérte az MKP részére. Levéltári példánya eddig nem került elő. (Egy példánya a szerzők birtokában.)

25 Fürth Barnabás 1987. szeptember 10-i levele Izraelből Molnár Lászlónak.

26 BFL VII/5/c 614. f. 1/1926–15585.

27 PIL.867.f.f-93.

presztízsével segíti őket. Ezért a sztrájkolók csekély engedményt tudtak kicsikarni, vezetőiket pedig elbocsátották, feketelistára helyezték. Tóth Istvánnal is ez történt. Sorstársainak zöme Franciaországban talált munkát. Ő kertészként kereste ezután kenyerét, s az MSZDP fővárosi XI. kerületi pártszervezetének vezetőségében dolgozott.²⁸ Dombóvári úti lakása a *Lágymányoson* és *Kelenföldön* kibontakozó tanulóköri mozgalom központja lett.

A sztrájk után Peyer gátlástalan támadásba lendült Fodor József és társai ellen, de a KMP vezetői őt is felülmúlták. A KMP Külföldi Bizottsága (KÜB) 1929. október 16-án utasította a Titkárságot, hogy – a velük bizonyos kérdésekben együttműködő – Fodorékat lehetőleg még a november 2-i rendkívüli kongresszus előtt buktassák meg, s az általános sztrájk tervezett időpontját titokban változtassák meg: "Röviden informáljuk az elvtársakat a centristákkal követendő taktikánkról. Kifacsarandó citromnak tekintjük őket és kihasználjuk, amíg paríroznak...Mi semmit nem beszélünk meg velük, de ők kötelesek mindent elmondani...Fodorékat már a kongresszus előtt kiugratjuk...de legkésőbb a kongresszuson leszámolásra kerül velük a sor" – szölte az utasítás.²⁹ A KMP és Peyer "közös" fellépése biztosította Fodorék kibuktatását, az általános bányászsztrájk elmaradt és a salgótarjáni sztrájkolók súlyos vereséget szenvedtek. Fodort decemberben őrizetbe vették, a kommunistákkal való együttműködés miatt megkínózták, s útlevelét elvéve megakadályozták, hogy külföldön keressen munkát. Az előzmények némi magyarázatot adnak arra, miért érezte jól magát Fodor az óbudai tanulókör merőben más erkölcsiséget sugárzó közegében, s miért őrizte évtizedekig Weissshaus 1930-as, katekizmusra emlékeztető vázlatát a szocializmus erkölcsi lényegéről.

1931-ben szervezte "óbudai Horváth" azt a tanulókört, melynek tagja lett három endrődi születésű szociáldemokrata textilmunkás: Mokó Elek textilnyomó, Mokó Dániel fonó-szövő és Mokó Miklós kötszövő. Velük együtt tanult Tulipán László asztalossegéd is. Mokó Miklós 1933-ban az óbudai Munkásotthon vasas zenekara 14 tagjának indított szemináriumot.³⁰ 1932-ben Weissshaus új óbudai tanulókörét a Bujtás fivérek szervezték meg otthonukban. Bujtás Mihály címfestő, aki 1923-tól az MSZDP-nek, szakszervezetének és a munkás eszperantó mozgalomnak is tevékeny tagja volt, dr. Braun Soma szemináriumán ismerkedett meg olyan weissshausistákkal, akik felkeltették érdeklődését Weissshaus iránt. Ezért meghívta őt magukhoz. A tanfolyam résztvevője volt Bujtás János cukorfőző, Bujtás István lakatos, aki 1928-ban települt át Aradról Óbudára, a Leipziger-féle szesz- és cukorgyárban helyezkedett el, s MSZDP-tag lett. Náluk tanultak a Vigh testvérek, mindketten tisztviselők, Keszthelyi Lajos lakatos,

28 Népzsava. 1929. november 13.; Madzsar József válogatott írásai. Akadémiai Kiadó. 1967. 74. o.

29 PIL 878. f. 8/288. ó. e. – A KMP KÜB mellékelte a határozati javaslatokat és az indokló beszédek, hogy küldötteik betanulhassák azokat.

30 Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CSML) 631. f. 1/1937-B-4583.

Oravecz János kovács, Sági rézműves és Steinfeld Zoltán. Bujtásék ismerték Weissshaus anyagi helyzetét, így természetesnek tartották, hogy amikor hozzájuk jön, velük étkezik, s a villamosköltségét is fedezi. Ez azonban mit sem vonta le tekintélyéből. Bujtásék a következő években lelkes terjesztői lettek e mozgalom kiadványainak.³¹

Pestszenterzsébet és *Csepel* felé többen közvetítették a tanultakat.³² Miután Kohári György karosszerialakatos, 1922-től számos szociáldemokrata gyűlés népszerű szónoka, a kisipari kovácsok és kocsilakatosok szervezőbizottsági tagja elvégezte az egyik Weissshaus által vezetett tanfolyamot, 1930-ban már maga is "Kapital-tanulókört" indított szakársainak. Néhány hallgatójával együtt került 1928-ban a szakosztály élére: Galambos Józseffel, Szabó Lajossal, Úrfi Istvánnal és Horváth János gépészkováccsal. Az utóbbi lett az "*erzsébeti* Horváth" Weissshaus mozgalmában. Az Autótaxinál, majd az Uhri-cégnél dolgozott. A szakszervezeti mozgalomban 1919-től vett részt. 1932-től már maga is tanulókört vezetett, melynek tagjai zömmel vasasok voltak: Szabó Imre, Kilián József, László János, Veres József lakatossegéd, Tóth József, Stefán Márton, Stocker György szíjgyártósegéd, s Varga Dezső, a MÁV Északi Főműhelyének géplakatos, aki az "*erzsébeti* Horváth" szemináriumán ismerte meg Weisshaust. Egy ideig a Rézner-csoporthoz tartozott Damásdi Gyula BSZKRT-lakatos és a három Hrivnák fivér: József, Lajos és Pál. Hrivnák Lajos a Schlick-Nicholson-gyárban lett szakmunkás és 1928-tól a vasasszövetség tagja. A Weisshaustól és Réznertől kapott oktatást és szakirodalmat hasznosítva 1932-től maga is tanulókör-vezető lett, Hrivnák Pál szobafestősegéd pedig 1938–1939-ben az MSZDP *erzsébeti* vb-tagjaként vezetőképzőt indított.

Weissshaus *Kőbányúra* költözése új lendületet adott ott a mozgalomnak. Miután Rónaszéki Ferenc albérlője lett, a kis lakás valóságos politikai vitaklub színterévé vált. Az ott folyó élénk eszmecsere hatásának is betudható, hogy a Rónaszéki család valamennyi tagja elkötelezett híve lett a szocializmus eszméjének és aktív résztvevője a nemzeti ellenállási mozgalomnak.

Az 1930-as évek elején Weissshaus egy tanulókört vezetett a Ganzban dolgozó, s a gyári kovácsok szakosztályában aktív Gacsál József, Nagy Dany Erzsébet textilmunkánső, Horváth Lajos és Horváth Vince valamint Retek Rezső műmárványozó részvételével. Horváth Vince 1933-ban induló tanulókörének tagjai főként vasöntők és téglagyári munkások voltak.

1932-ben a Resicabányáról származó id. Fock Jenő lakatossegéd lakásán indított Weissshaus új tanulókört. A házigazda vele egy időben kezdte pályafutását a szakszervezeti és a szociáldemokrata mozgalomban. 1919-ben munkástanács tag, hadügyi megbízott a vasasdandárban. Azután román fogság, s börtön következett. 1922-től 1940-ig a Ganz Vagongyár a munkahelye, ahol tagja a bizalmi testületnek. A tanulókör résztvevői az MSZDP X. kerületi szervezetében domináns balszárnnyal vezetői közé tartoztak: id. Fock, Tímár Kálmán, Horváth

31 PIL 867.f.b-197.

32 BMTI V-2000/25.; PIL BB 166.f. 31. ó. e.; Mártírsorsok. Kiadja Budapest Főváros XX. kerületi Tanácsa, 1988. 55–59. o.

Vince, Párkányi István, Vincze Lajos, Nagy Dany Erzsébet, Fodor Vilmos, Erdélyi János. Évekig folyt itt az oktatás. A tanulókör vezetését Weissshaustól idővel átvette az "öreg" Fock, akinél sok szociáldemokrata munkás végzett "weisshausista 'Tőke' szemináriumot", ahogy azt egyik hallgatója, Lazányi László műszerész nevezte. Időnként szóba kerültek a KMP által terjesztett rágalmak, de azokat id. Fock bölcsen elhárította. Kezdetben hozzá járt szemináriumra Tímár György szerszámkészítő is, majd csatlakozott ahhoz a weisshausista *ifj. szemináriumhoz*, amelyet Lazányi lakásán vezetett Horváth Lajos. Itt tanult a házigazda, továbbá Tímár Kálmán fia, György, ifj. Fock Jenő műszerész, Németh Lajos pékmunkás, a Sashalmon lakó Visontai Ilona, akkoriban a KIMSZ köbányai titkára. A tanultakat Lazányi mint az Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) elnöke 1934–1935-ben, s mint az 1935-ös téglagyári sztrájk egyik szervezője jól hasznosította. Az ismeretekeken túl nagy hatással volt rá az a "szíves és áldozatos" tankörvezető, aki munka után, a legkeményebb időben is Zuglóból gyalogolt át hozzájuk a foglalkozások megtartására. A "zuglói Horváth" emlékét örökítette így meg.³³ Ghiczey Anna bútorfényező munkás is az ő tanítványa volt. Ifjúmunkásként csatlakozott a fások mozgalmához. Férjével bejárta Romániát, Bulgáriát, Törökországot. Hazatérve a Thék Endre alapította bútorgyárban dolgozott, s az ellenzéki tüntetések gyakori résztvevője volt.³⁴

1932-ben két tanulókör indult a *Ferencvárosban*. Az egyik a Gonda fivérek lakásán. Gonda Jenő tisztviselő volt, Gonda Károly költő, lapszerkesztő, az egykori MSZMP újpesti csoportjának vezetőségi tagja, dr. Hajdu Henrik titkára. A másik tanulókört Klein Antal nyomdász lakásán vezette Weisshaus. Résztvevői: Nagy Lajos húsipari munkás, a MÁV Északi Főműhelyéből Pásztor András mázolósegéd, Predák (később Pávai) József, Nagy Andor József, Körpöly és Sebők Lajos egykori MSZMP-aktíva, Csepelről Grünwald Ágoston szobafestő, Kelenföldről Surányi Sándor cipésmunkás, Lágymányosról Tóth István, továbbá Harmati Sándor szerszámlakatos, a Magyar Radiátorgyár bizalmija voltak. Harmati 1926-ban csatlakozott az MSZDP-hez, s 1930-tól kispesti szervezetének vb-tagja volt. Az Arad megyéből származó szakmunkás érdeklődését Csepelen dolgozó barátja, Wagner Lajos keltette fel Weisshaus mozgalma iránt. Kezdeményezésére néhány, a Radiátorgyárban dolgozó munkás is "weisshausista tanulókörbe" tömörült: Hartmann Rezső üzemlakatos az öntödéből, Kapás Imre üzemlakatos, Kapás Károly villanyszerelő, Khián Henrik esztergályos, s Nyemecz Lajos szerszámkészítő.³⁵

Drabik Frigyes kovácssegéd *Angyalföldön* hozott össze egy szemináriumot. Tagjaival Weisshaus néhányszor a budai hegyekben találkozott. Schmidt Gusztáv csiszolókorong-égető gyári munkás és Pásztor Imre BSZKRT-autószerelő, aki később a Villamos- és HÉV Alkalmazottak Országos Szövetségének vezető-ségi tagja lett, egy másik angyalföldi tanulókörhöz tartozott.

33 PIL 867.f.f.-179.

34 CSML 631.f. 1/1937-B-4583.

35 Weisshaus 1945-ös összegezése; Harmati Sándor szóbeli közlése.

1933-ban Kassai (Schallmayer) Ferenc nyomdász, miután megismerte azt a sokszorosított rölapot, mely az ellenzéki mozgalom feladatául a magyar szocialista népmozgalom megteremtését tűzte ki, találkozót kért Weisshaustól. Kassai 1926 előtt részt vett a szlovákiai ifjúmunkás, majd kommunista mozgalomban. Rövid bécsi és gyöngyösi tartózkodás után Csillaghegyre költözött. Az Egyetemi, majd a Riegler-nyomdában dolgozott. Az MSZDP tagjaként 1928–1929-ben Marosán Györggyel járt együtt Mónus Illés szemináriumára. Munkánkülüként ismerkedett meg Kassák Lajossal, akit tevékenyen támogatott a *Munka* c. folyóirat szerkesztőségében bekövetkezett szakadás idején. Kassák biztatására vett részt a nyomdászok szavalókórusának, s az Ifjúnyomdászok Társaskörének a megalakításában. Amikor Kassákék támadni kezdték, lemondott a Munka körében viselt tisztségéről. A Weisshaus-szal való kapcsolatfelvétel egy nyomdászokból álló tanulókör megszervezése követte.³⁶

Egy *Albertfalván* szervezett tanulókör Rónaszéki Ferenc vezetésével működött Muhari Mihály vasöntő lakásán. Muhari 1918-ban csatlakozott a munkásmozgalomhoz, s 1925-ben az MSZMP-hez. Kétszer látogatta meg őket Weisshaus, akinek sokszorosított tananyagát dolgozták föl és annak alapján előadásokat tartottak. A Felten Kábelgyár szervezett munkása, Farkas József dróthúzó, villanyserelő új hallgatók meghívásakor hallott először a weisshausisták állítólagos rendőrsícliségről. Amikor erről faggatta Rónaszékit, ő meghívta otthonába. Ott találkozott az alblérlovel, Weisshaus-szal és id. Fock Jenővel, akit régebből ismert. A környezet tisztesszegénysége, id. Fock érvei és saját tapasztalatai megnyugtatták. Hiszen Weisshaus mindig arról beszélt, "amit a proletárok szívből-lélekből óhajtottak". Igazi proletárnak látta őt, aki csupán abban különbözik ötőlük, hogy "sokkal képzetebb, mint mi, akik Albertfalván hallgatunk és tanulmányoztuk írásait".³⁷

Egy szerteágazó "oktatási intézmény" keletkezett szinte a semmiből. A technikai fejlődés csúcának tünt, amikor Bolyás, a gyáripari kovácsok szervezőbizottsági tagja megalkotta első sokszorosító gépüket, melyet Rónaszékiék hajóbőröndjének mélyére rejtettek. Ezt az oktatási formát a tanulni vágyók eleven érdeklődése hívta életre, s azoknak a tanulókör-vezetőknek az önzetlen áldozatkészsége, akik nehéz kenyérkereső munkájuk után, sokszor gyalog rótták az utat a város különböző kerületei között, hogy az érdeklődökhöz eljuttassák az ismereteket. Valódi alulról szerveződő mozgalom bontakozott ki, melyben minden önkéntes alapon történt. Az oktatás eredményeként nemcsak vitaképes, hanem tettekre kész emberek sokasága került ki a tanulókörökből. A társadalom mélyrétegeiből érkező tankörvezetők is autonóm személyiségekké váltak, s együttesük vezetőségfélét alkotva tanácskoztott időnként Weisshaus-szal a fontosabb ügyekről. Kapcsolatukban nyoma sem volt hierarchikus függőségnek. Önállóságukra jellemző, hogy elválás esetén magukkal vitték egész csoportjukat.

36 BMTI V-2000/21.: Munka, 1930. szeptember.

37 PIL 867. f. f-179.

1927 és 1930 között évről évre nőtt a tanulókörök és a résztvevők száma. 1931-ben, a Hartstein-, a Rézner- és a Buzik-csoport kiválásával vagy eltanácsolásával mindkettő csökkent. Az 1932. év fordulatot hozott: a gazdasági válság súlyos következményei erősítették az ellenzéki hangulatot, növekedett Marx tanításai iránt az érdeklődés. A *tanulóköri oktatás olyan mozgalommá fejlődött*, mely erőteljesebb összehangolást, programot és sajtót igényelt.

Mivel a hallgatókról csak Horthy és Rákosi elnyomó apparátusa igyekezett "névsort" készíteni, összetételükről csupán a teljesség igénye nélkül szólhatunk. Ami bizonyos: túlnyomó részük szervezett szakmunkás volt, s noha számos szakmát reprezentáltak, a tanulóköri tagok több mint felét a vas- és fém munkások alkották. A résztvevők még erősen kötődtek a vidékhez. Mindössze 26 százalékuk született Budapesten, s csaknem ilyen arányban származtak a trianoni békeszerződés alapján az utódállamokhoz került területekről. Jelentős súlyt képviseltek e mozgalomban az egykori MSZMP-tagok.

A tanítványok ott voltak szinte valamennyi munkásszervezetben: a Szaktanácsokhoz tartozó szakszervezetekben, a kivált esztergályosok, a kivált vasmunkások szervezetében, a TTE-ben, az Alkoholelleses Munkásszövetségben, az eszperantó mozgalomban. A '30-as évek első felében jelentős befolyásuk volt az OIB pestújhelyi, zuglói és angyalfüldi csoportjában. Hozzájuk tartozott az utóbbi titkára, Humwald Ákos és testvére is.³⁸

A tanulókörök munkájában zömmel MSZDP-tagok vettek részt. Egy ideig könnyen összeegyeztethették a szociáldemokrata párthoz és a tanulókörökhöz tartozásukat. Az MSZDP vezetősége ugyanis elismerte az ezekben folyó oktatás marxista jellegét.³⁹ Mivel a résztvevők rendszerint az egymáshoz közel lakó érdeklődőkből kerültek ki, tanulóköreik lakóhelyi kisközösségekként is funkcionáltak. A munkásmozgalmi vezetők és tömegek közötti távolság, a túlkonzentráltság növekedése idején átmentettek valamit a munkásmozgalom eredeti demokratizmusából. Részben ők képezték a területükön működő szociáldemokrata pártszervezetek részére az aktívát. Ám heves konfliktusok kezdődtek, amikor kitűnt, hogy tevékenységük a baloldalt erősíti, s Weissshausék kapcsolatban állnak a bécsi szociáldemokrata emigrációval, az *Előre-* és a *Világosság-* csoporttal.

Az MSZDP 1931. decemberi kongresszusán az ellenzék egyik vezérszónoka, Párkányi István a magyarországi rendszerváltozás feltételének mondogta az MSZDP erkölcsi-politikai megújulását. Helytelenítette, hogy a Szaktanács valamennyi tagja helyet foglal a pártvezetőségben (ez Peyer heves tiltakozását váltotta ki), s hangsúlyozta: nem szabad kopírozni a nyugati szociáldemokrata pártok módszereit, a parlamenti harc nem helyettesítheti a tömegek mozgósítását egy olyan országban, ahol nincs demokrácia. Mónus Illés Párkányinak egy rosszul megfogalmazott mondatára meglepően reagált: kétségbe vonta, hogy

38 Uo. 878.f. 8/161.6.e.: 867.f.v-179.

39 MOL K 149.651.f. 6/1933.november 30.

Párkányi a saját álláspontját fejtette ki.⁴⁰ A *Világosság*-csoport vezetői megértették Mónusnak az emigránsokra utaló célzását. Dr. Rónai Zoltán és Böhm Vilmos helytelenítette, hogy az MSZDP vezetői szerint, aki bírál, az "vagy lesz bolsevik, legjobb esetben biztonságban székelő emigráns".⁴¹ Mónus levélben adott magyarázatot célzására.⁴² Azt feltételezte, hogy a Garbai Sándor által is támogatott ellenzék úgy vélte: a novemberben leleplezett Vannay-féle szélsőjobboldali puccskísérlet siker esetén likvidálta volna az ellenforradalmi rendszert. Tény, hogy a katonai diktatúrára törekvők kísérletet tettek bizonyos munkás csoportok megnyerésére is, de kudarcot vallottak. Amint megkörményezték Párkányit és Róna Imrét, ők azonnal figyelmeztették Buchinger Manó szociáldemokrata képviselőt, a Szocialista Munkásinternacionálé VB-tagját a veszélyre. Böhm Vilmos megköszönte Párkányinak az ügyben tanúsított helytállását, az SZMI titkárságának és néhány szociáldemokrata párt vezetőjének pedig megküldte Párkányi Garbai Sándorhoz intézett nyílt levelét, bizonyítván, hogy ahol ilyen emberek képviselik a pártellenzékét, "ott nem kell féltetni a szociáldemokrácia eszméjét". 1932 augusztusában Mónus Illés, az MSZDP parlamenti frakciójának titkára értesítette Párkányit, hogy a kapott információk alapján igazoltnak tekintik magatartását.⁴³

A hatóságok 1932 tavaszán már bizonyosak voltak abban, hogy a weisshausisták nemcsak Marx főművét tanulmányozzák. Azt tapasztalták, hogy a vasutasok megélénkülő szervezkedését a Weissshaus-szal kapcsolatban álló volt vasutasok: Tímár Kálmán, Nagy Lajos debreceni asztalosmester, Czitrom Zsófia, Polányi János és Pósz Erzsébet, az OTI tisztviselője irányítják. Az önálló vasutas-szakszervezetet nem sikerült újjáéleszteniük, a vasutasok szociáldemokrata szervezkedéséhez azonban ösztönzést adtak. Ezt segítette Millok Sándor 1934-től szárnyaskerék emblémával megjelenő cikksorozata is a Népszava vasárnapi számaiban.

A hatóságok nem télenkedtek. 1933 áprilisában megkezdődött Tímár Kálmán egész családjának szoros rendőri megfigyelése. Április 3-án "kommunista szervezkedés és szeminárium szervezés" vádjával előállították a politikai nyomozó főcsoporthoz Weissshaut – akit 1927-től 1930. április 24-éig tartó rendőri felügyelete után csupán rendőri megfigyelés alatt tartottak –, Horváth Vincét, Rónaszéki Ferencet, Wagner Lajost, Dobrai János földmunkást, Resch József lakatost, Schwender Gyula géplakatost és Szipszer Endre szigorló orvost. A házkutatás és az államrendészeti osztálynak való átadás után rendőri felügyelet alá helyezték őket. Ezen felül Weissshaut, mivel a gépirásos sokszorosításokat engedély nélkül oldalanként 2-3 fillérért "árusította", 50 pengő pénzbüntetésre ítélték.⁴⁴

A történetek mindenkit olyan óvatosságra készítettek, hogy a csendőrség nyomozó osztályparancsnoksága 1933. augusztus 20-án a Weissshaus-csoport fel-

40 Uo. K 149. 651. f. 2/1931-4-9246.

41 Uo. K 149. 651. f. 2/1932-1-2871.

42 PII. 658. f. 5/145. 6. e.

43 BM II V-61558.

44 MOI. K 149. 651. f. 2/1934-1-2076.: 12/20.

oszlásáról értesítette a belügyminisztert. Weissshaus életmódját 1933 tavaszától 1934 tavaszáig így jellemezték: sem szemináriumok tartásával, sem az általa írt marxista tanok terjesztésével nem foglalkozik; lakást Rónaszéki Ferentől kap II. polgárista fiának korrepetálásáért; tanít egy III. gimnazista kislányt is; továbbá Millok Évát havi 10 pengőért; anyjától napi 50 fillér zsebpénzt kap, s nála vagy Mihály öccsénél étkezik; Dezső öccse havi 10-15 pengővel támogatja. "Jelenleg kifogás nem merül fel ellene, tanításból tartja fenn magát" – állapította meg az első 1934-es jelentés. Hamarosan megérkezett a helyesbítés: "Nevezett az egységfront fő irányítója." Az *Új társadalom felé* c. "szociáldemokrata irányú" kiadványról megállapították, hogy azt nem a szerzőként feltüntetett Párkányi István, hanem Weissshaus Aladár írta.⁴⁵

A népmozgalom kibontakozása

A Weissshaus vezette mozgalom 1934 és 1937 közötti fellendülését az *Új Szó* című "szocialista munkásszemle", a Szaktanácshoz tartozó szakszervezetekben és a *Magyar Általános Munkásszövetségben* végzett tevékenység biztosította.

Az *Új Szó* 1934 áprilisában indult. 1937 tavaszáig 19 száma jelent meg 2-3-4 ezer példányban. 1935 áprilisáig Kassai Ferenc, májustól Horváth Lajos szerkesztette. A meghatározó, új koncepciót körvonalazó cikkek zömét Weissshaus Nagy István néven jegyezte. Elgondolása egy újfajta mozgalomról azokban az években formálódott, melyekben a KMP kalandor akciókat kezdeményezve sorozatban buktatta le saját követőit; pék- és hentesüzletek megrohamoztatásával járatta le magát; szociáldemokrata szervezetek szétzúzását szervezte; a "szociálfasiszta" MSZDP balszárnya elleni harcot tekintette elsődleges feladatának; ellenségnek tartotta a Zsilinszky- és a Dénes-féle ellenzéki parasztpártokat; s érdektelennek ítélte, elpusztítja-e Gömbös a parlamentarizmust. Az *Új Szó* a német és az osztrák baloldal veresége után a tragédia tanulságainak levonására törekedett. Olyan időszakban, amikor Gömbös Gyula miniszterelnök demagóg reformszólamokkal ámította a népet, s egyre több párt bontogatta zászlaját "nemzeti szocialista" jelszavakkal. A szociáldemokrata munkásszervezetek vezetői pedig 1930. szeptember 1-je óta lemondtak tömegmozgalmak kezdeményezéséről, jó agrárprogrammal a tarsolyukban tehetetlenül túrték, mint sorvadnak el a hatósági brutalitással szemben védtelen falusi szervezeteik, "ürülnek ki" városi pártszervezeteik, ahol a baloldal nem tudta megváltoztatni sem az MSZDP politikai irányvonalát, sem a bírálatokra rutinszerűen kizárásokkal válaszoló pártvezetőség összetételét. Ebben a helyzetben hirdette meg az *Új Szó* a *magyar szocialista népmozgalom* programját. Azokét, akik nem tudják ölbe tett kézzel nézni, "miként fullad bele a munkásmozgalom igazi célja a párt- és frakcióviták zűrzavarába",⁴⁶ akik elő akarják segíteni a munkásmozgalom egységesítését, s a dolgozó társadalom minden rétegét felölelő népmozgalom önszerveződését.

45 MOL K 149. 651. f. 2/1933-1-7403.; 2/1936-7-3367.; 2/1934-sz.n.

46 *Új Szó*, 1934. április.

A fasiszta demagógia útját mindenekelőtt *szocialista meggyőződéssel* kívánták eltorlaszolni. Addig Marx művének segítségével erősítették a meggyőződést, hogy nem a tőkés formáció lesz az utolsó szó az emberiség történetében. Most erre építve hirdették, hogy a fasiszta barbárság előretörése nem a szocialista eszmerendszer elavulásának, hanem éppen aktualitásának a bizonyítéka: a kapitalizmus végpontjához érkezett, a jövő a szocializmusé. A reformokért folyó köznapi küzdelmet is csak ennek tudatában érdemes folytatni.

A *szocializmus előképének* felvázolásakor ismételten visszatérő gondolat: választ kell adni arra, milyen jövő vár a kistulajdonosokra a szocializmusban, ellenkező esetben ugyanis a kedvezőtlen történelmi tapasztalatok és a bizonytalanság a fasiszmus karjaiba kergeti őket.⁴⁷ Az egyéni kezdeményezés és vezetés kereteiből kinőtt nagyüzemek, kereskedelmi, pénz- és hitelintézetek szocializálása és a földreform megvalósítása a legfontosabb feladat. A kistermelés azonban nélkülözhetetlen, a parasztbirtok magántulajdonná nyilvánítását intézményesen biztosítani kell, mert a paraszti termelés hosszú ideig egyik pillére lesz a szocialista gazdálkodásnak. Ezt nemcsak a magyar paraszttársadalom függetlenségi vágya indokolja. Dánia példája is bizonyítja, milyen rendkívüli fejlődési lehetőség rejlik a kulturált, jól felszerelt paraszti termelésben.⁴⁸

Ennek az előképnek a felvázolásában ott munkáltak 1919 tanulságai. Weiss-haus emlékeztetett arra, hogy a proletárdiktatúra eltaszította magától a parasztságot, a városi középrétegeket, s végül az ipari munkástömegek is szembe fordultak vele. Sohasem tagadta meg a Magyar Tanácsköztársaságot, de nem tekintette megismételhető példának. Rokonszenvvel követte a Szovjetunió akkori fejlődését, de nem tulajdonított annak modell-értéket Magyarország számára. S mivel nemcsak a munkásságot tekintette autentikus szocialista erőnek, hanem a társadalom valamennyi dolgozó rétegét, nem taktikai szövetségest látott a birtokos parasztban, a középrétegekben. A népmozgalom jelvényében a vörös szegfű a munkásságot, a búzavirág a parasztságot szimbolizálta, az azokat átfogó három aranygyűrű a munkásság, a parasztság és a középrétegek – értelmiségiek, iparosok, kereskedők – összefogását jelképezte.⁴⁹ Azokét, akiknek nem alá- és fölérendeltséget, hanem az *egyenjogúak szövetségét* kínálták.⁵⁰ A különféle szervezetekbe tömörült népi energiákat oly módon törekedtek a népmozgalom céljainak megvalósítására hasznosítani, hogy közben nem kívánták e szervezeteket sem eredetileg vállalt feladataiktól eltéríteni, sem integrálni.

Az a felismerés, hogy a nemzeti sérelmekkel való manipulálás nagy szerepet játszott a fasiszmus európai előretörésében, arra készítette a mozgalom vezetőit, hogy a *rianoni békediktátumhoz való viszonyt* a népmozgalom egyik központi kérdéseként kezeljék, állandó feladatuknak tekintsék a *szocializmus és a nemzeti gondolat* összefüggéseinek megvilágítását, s megkíséreljék felvázolni a *nemzeti lét megvédésének kelet-közép-európai antifasiszta, antiimperialista,*

47 Uo. 1935. március.

48 Uo. 1935. szeptember.

49 Uo. 1935. április.

50 Uo. 1935. szeptember.

szocialista koncepcióját. "Nem Trianon revízióját, hanem Trianon összetörését" tűzték ki célul.⁵¹ Keresték a módját, hogyan védhetik meg nemzeti létüket a nagyhatalmaktól függő, egymással szembeállított kis államok, hogyan akadályozhatják meg, hogy a kelet-közép-európai saktáblán végzetes játékot játszszanak a paraszt-figurákként tologatott kis népekkel. A lap indulásától jelen van a bizonyosság, hogy ha nem sikerül megoldani a Duna-medence problémáit, az itt élő népek egy minden addiginál véresebb háborúban az imperialista hatalmak érdekében fogják vérüket ontani.⁵² A Nyugatnak még számos tartaléka van a kapitalizmus belső problémáinak elodázására. Saját válságukat átháríthatják például azokra a kis államokra, melyeknek sem a világpolitikában, sem a világkereskedelemben nincs szavuk. A válság sújtotta Duna-völgyi népek nyomorognak, s már nemzeti létük is veszélyeztetett. "Ez ellen csak az egyesülés óvhatná meg őket, amely a világpolitika tényezőivé emelhetné a külön-külön erőtlen államokat. De kapitalista alapon és az imperialistáktól való függés alatt ez lehetetlen. Egyesülésüket csak a szocializmus hozhatja létre. Ez a népmozgalom aktualitása. A szocializmus Kelet- és Közép-Európában nemcsak a munkássztály ügye, hanem mint nemzeti ügy jelentkezik, amely egyformán érdeke a társadalom minden dolgozójának..." – írta Weisshaus.⁵³ Hangsúlyozta, "ezt a harcot a magyar néptömegek földrajzi fekvésünknel, szocialista harci hagyományainknál, fölkészültségünknel és sok országban való jelenlétünknel fogva a legkönnyebben valósíthatják meg".⁵⁴ Nem szabad arra várni – mint a szociáldemokraták vagy a kommunisták –, hogy az angolok, a németek vagy az oroszok által megvalósított szocializmust majd ideplántálják. A magyar szocialista népmozgalom nyomán a szomszédos államokban is kifejlődik a népmozgalom, mert a szocializmus jobban összefűzi a népeket, mintha azonos nyelven beszélnének. A gazdaságilag életképtelen, törpe területek természetes gazdasági egységbe foglalása "veti meg az alapját az új gazdasági világrendnek, a szocializmusnak" – hangsúlyozta Mokó Dániel⁵⁵ –, mert sem a trianoni Magyarországon, sem a régi Magyarország területén nem volna biztonságban a szocializmus, csak a Kelet-Közép-Európára kiterjedő nagy térségben. De amíg ez megvalósul, addig is szorgalmazni kell a gazdasági kapcsolatok fejlesztését az utódállamokkal. Aki békét akar, annak a népmozgalmat, a szétaprózott államok erejének egyesítését is akarnia kell. A népmozgalom célja "Közép-Európa népeinek egyesítése a kapitalizmus ellen, a nyugati imperializmus ellen, hogy a mai széttagoltság és gyarmati sors helyébe Közép-Európa népeinek szabad, szocialista, a népek önrendelkezési joga alapján álló szövetségét állítsuk... Harc a szocializmusért, harc Közép-Európa népeinek egyesítéséért, harc a trianoni határok szétfeszítéséért"⁵⁶ – foglalta össze a népmozgalom irányelveit Horváth Lajos.

51 Uo. 1934. október.

52 Uo. 1935. május.

53 Uo. 1935. május.

54 Uo. 1935. március.

55 Uo. 1937. január.

56 Uo. 1936. június.

Ez a koncepció éles elhatárolódást jelentett a jobboldal Trianon revízióját követelő irányvonalától. Ugyanakkor közvetve bírálta az MSZDP békés revíziót támogató álláspontját is. Weisshausék ugyanis az adott történelmi szituációban ennek hangoztatását is károsnak, a Duna-völgyi népek összefogását gátoló tényezőnek tartották. A belügyi szervek úgy vélték, hogy a népmozgalom célja "egy közép-európai kommunista államszövetség" létrehozása, s képviselői "a trianoni békeszerződés revízióját" csak azért hangoztatják, hogy a hatóságokat félrevezetve hazafiaknak tűnjenek. Figyelemmel kísérve a céljaik megvalósítását támogató külföldi kapcsolataikat, az akkor Csehszlovákiában tartózkodó Garbai Sándort és a Kolozsvárott dolgozó szociológiai, filozófiai és jogi szakírókat, dr. Fényes Samut emelték ki.⁵⁷

Az elképzelés felvázolóit nem számoltak a centrum és a periféria valóságos erőviszonyaival; naívan azt hitték, hogy a félperiféria országai kiszakadhatnak a kapitalizmus világrendszeréből; sejtelmük sem volt az államszövetségek sérülékenységről, a dolgozók szolidaritásával szembeállított nemzeti szolidaritás erejéről; s a szocializmustól minden probléma automatikus, gyors megoldását remélték. Nem nehéz felismerni a koncepció utópisztikus elemeit, de talán azokat sem, melyek akkor jó irányba befolyásolták híveit. Ám e célkitűzés magvára vonatkoztatva is igaznak tűnik, hogy a ma esélytelen, irreális lehetőség is a történelmi alternatívák közé tartozik.⁵⁸

Az Új Szó az egyszerű embereket szólította meg, a szocialista munkások üzenetét vitte falura, de értelmiségiek is felfigyeltek rá. Ébren tartotta a függetlenség megőrzésére törekvést, új elképzelés keretében elevenítette föl a dunai népek összefogásának gondolatát. A hasábjain megjelenő írások eszméisége nem volt homogén, de túlnyomóan a szociáldemokrata baloldal elgondolásaival állt rokonságban. Egyes kérdések megközelítésében azonban – például a nyugati szociáldemokrata pártok, s a reformok szerepének megítélésében – nem volt mentes az anarchoszindikalista, illetve a szektás kommunista felfogás hatásától sem. Megjelenése heves reakciókat váltott ki a munkásmozgalom különböző irányzataiból, de hozzájárulása a munkásmozgalom felpozíciójához, ösztönzése a kor által felvetett kérdések megválaszolására vitathatatlannak tűnik.

★

A népmozgalom programját a KMP vezetői nacionalizmussal vádolták, élesen támadták a proletárdiktatúráért folyó harcra való lemondás, a kommunista párt vezető szerepének tagadása miatt, s azért, mert segít feltartóztatni a szociáldemokrácia bomlását. Később, a népmozgalom jelszó népszerűségét tapasztalva más tartalommal ugyan, de igyekeztek kisajátítani azt.

Az MSZDP vezetői is gyorsan reagáltak. 1934. április elején a központi párttitkárság és a fővárosi vb közölte a pártszervezetekkel: az Új Szó pártbontó célo-

57 MOL K 149. 651. f. 6/1935. április 18.

58 Hanák Péter: Jászi Oszkár dunai patriotizmusa. Magvető Könyvkiadó, 1985. 156. o.

kat szolgál, ezért kiadása, terjesztése és árusítása tilos.⁵⁹ A lap szerkesztése, illetve terjesztése miatt április 12-én kizárták a pártból Mokó Dánielt (III. ker.); Puskás Istvánt, Bolváry Józsefet (VII. ker.); május 10-én Schallmayer (Kassai) Ferencet (VI. ker.); Párkányi Istvánt, Nagy Dany Erzsébetet, Horváth Vincét, Vincze Lajost, Laboda Lászlót, Zólyomi Lászlót (X. ker.); Tóth Istvánt, Éliás Sándort, Krohner Károlyt, Leopold Gáspár férfisabót, Pfiszterer Jenőt, Oláh Bélát (XI. ker.); július 25-én Csertász János lemezlakatost, aki 1917-től vett részt a munkásmozgalomban, Csömöri Lászlót, Klein Antalt, Gonda Jenőt, Mayer Lajos szobafestőt, Pfanczel Istvánt, Szever Emilt (IX. ker.); Szabó Imrét (Pestszenterzsébet).⁶⁰ "Pártellenes tevékenység" vádjával felfüggesztették a kőbányai pártszervezet végrehajtó bizottságát, s a szervezet titkárát, Faragó Dezsőt, mivel nem akadályozta meg a baloldal megerősödését, az óbudai pártszervezetbe helyezték. Az MSZDP ferencvárosi pártszervezetének végrehajtó bizottságát feloszlatták, s titkára, Somogyi Jenő ellen vizsgálatot indítottak.⁶¹

Az Új Szó még aktívabb munkára ösztönözte az irányvonalát támogató MSZDP-tagokat. Körvonalazva a szociáldemokrata pártellenzék pozitív pártépítő szerepét, hangsúlyozta: nem Népszava-előfizetők gyűjtése és új párttagok megnyerése a feladatuk, mivel az minden párttagnak kötelessége. Tevékenységük nem merülhet ki a bürokrácia megalkuvásainak leleplezésében sem. Speciális hivatásuk a pártszervezetek szoros kapcsolatának megteremtése a dolgozókkal, az általuk megnyertek ösztönzése, hogy követeléseikkel töltsék meg a szervezeteket, hogy azok a maguk programját és akcióit "a nép tömegeinek életéből és ne a bürokraták kiszikkadt agyából" merítsék. A Népszava-agitációt pedig kössék össze a Népszava meghódításáért folytatott harccal, hogy "ez a lap a munkások irányítása alá kerüljön".⁶²

A kizárások és egyéb megtorlások nem szüntették meg Weisshausék befolyását az érintett pártszervezetekben és nem vették elejét megerősödésüknek más pártszervezetekben sem. Például Pestszentimrén 1934 után kezdték eredményesen szervezni a szociáldemokrata baloldalt.⁶³ Talán ennél is fontosabb az a hatás, amit mozgalmuk, eszmei elkötelezettségük gyakorolt az MSZDP nem egy vezetőjére – anélkül, hogy ezt valaha is bevallották volna. Nekik is szerepük volt abban, hogy – miközben gyarapodott a magyar szocialista népmozgalom híveinek tábora – 1937-re újra "megteltek" az MSZDP kerületi pártszervezetei.⁶⁴

Az 1930-as években a népmozgalom több vezetője, résztvevője került kapcsolatba a *Bartha Miklós Társasággal*, dr. Dénes István *Földműves- és Munkáspártjával*, Bajcsy-Zsilinszky Endre *Nemzeti Radikális Pártjával* (NRP). E szervezetek közös vonzereje számukra a földkérdés megoldására, a birtokmegosztás megváltoztatására irányuló törekvés volt. Szívesen jártak azokra a vitáesetekre is, melyeken különböző szellemi áramlatok képviselői szembesítették né-

59 MOL K 149. 651. f. 6/1934. április 11.; Népszava, 1934. április 5.

60 PIL 658. f. 5/185.; Népszava, 1934. május 10., június 24.

61 MOL K 149. 651. f. 6/1934. május 17., június 21., 28.

62 Új Szó, 1934. május.

63 MOL K 149. 651. f. 6/1935. május 3.

64 Uo. K 149. 651. f. 4/367.

zeteiket a Duna-medence problémáiról, népeinek jövőjéről. Nyitottak lévén mások életrevaló elképzelései iránt, könnyen teremtettek kapcsolatot, terjesztették saját elképzeléseiket, egyengették az összefogáshoz vezető utat.

Röhringer Károly építészmérnök I. kerületi lakásán 1933 és 1936 között vezetett Weissshaus egy tanulókört, melynek résztvevői között volt Wank Richárdné Kont Piroška középiskolai tanár és Tolnai István mérnök, akit hamarosan bevontak a mozgalom vezetésébe. Kont Piroskát 1919 után megfosztották fizika tanári állásától, s kutatási lehetőségétől. Munkásnő lett, majd ügyvédi irodában dolgozott, s az MSZDP II. kerületi szervezetében oktatott. Mindhárman látogatták a Bartha Miklós Társaság szemináriumait is, ahonnan egy ízben "kommunista" összejövetelelen való részvétel vádjával – dr. Jáhn Ferenc orvossal, Szathmári Sándor mérnök-íróval és másokkal – előállították őket.⁶⁵

A Dénes-pártban ismerte meg több weissshausista munkás (Drabik Frigyes, Horváth Lajos, Horváth János, Párkányi István, Vincze Lajos) 1934-ben Mélik Endrét, aki így jellemezte kapcsolatukat: nem fogadták el Henry George felfogását a munkáskérdés megoldásáról, de méltányolták vitapartnereik politikai liberalizmusát. Ismertették az Új Szó című lapjukat, amelyben főleg a szocialista célkitűzések olyan új megfogalmazása ragadta meg figyelmünket, "mely szerint az egész nemzet, a nemzet egyetemes érdekei beágyazhatók a szocialista programba".⁶⁶ Ugyanott ismerték meg ifj. Fitos Vilmos tanárjelöltet, aki 1933 őszétől a Turul Szövetség népi ellenzékéhez tartozott, s a Dénes-párthoz csatlakozása után annak ifjúsági szervezetét vezette. A belügyi szervek hamarosan jelentették, hogy Weissshausék sok értelmiségi fiatallembert nyertek meg a Turulból és az Egyetemi Bajtársi Szövetségből.⁶⁷

A Zsilinszky-párt munkájába Tímár Kálmánnal együtt bekapcsolódott Kubinyi István vasmunkás is, aki kora ifjúságától oly sikeresen vett részt a borsodi vasasmozgalomban és a földmunkások szervezésében, hogy folyamatos jelenténivalót biztosított az özdi járás főszolgabírájának, az alispánnak és a miskolci rendőrkapitánynak.⁶⁸ 1932 augusztusában a fővárosba költözött, s a hírlapterjesztő munkások szakszervezetének titkára, az MSZDP választmányi tagja lett. Mészáros Alajos grafikustól kapott egy Új Szót, amely felkeltette érdeklődését. Mészáros bemutatta Párkányinak, ő pedig Weissshausnak, aki azonnal megkezdte az oktatását. Ez Kubinyi lakásán folyt, Buza Sándor hírlapterjesztő munkás részvételével, aki az MSZDP 1931-es kongresszusán szaktársait képviselte. Kubinyi csakhamar megbízást kapott az NRP-ben végzett munkára és meghívást a népmozgalom szűkebb körű vezetőségi tanácskozásaira.⁶⁹

A belügyi szervek 1934. szeptemberi értesülése szerint Weissshaus csoportja eredménnyel kecsegtető tárgyalásokat folytat az NRP-vel az együttműködésről. Weissshausnak Bajcsy-Zsilinszky lehetőséget fog adni, hogy *Szabadság* című

65 Uo. K 149. 651. f. 12/20.

66 BMTI V-2000/26.

67 MOL K 149. 651. f. 2/1936-7-3367.

68 Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez. Kiadja Miskolc Város Tanácsa. II–III. k. 1978., 1979.

69 BFL VII/5/c 614. f. 1/1935-12632.

lapjában saját felfogásának megfelelően fejtsse ki álláspontját munkásmozgalmi kérdésekről. A tárgyalások előrehaladását jelzi a munkások felszólalása is a Nemzeti Radikális Párt zászlóbontó gyűlésén. "Miután így kommunista elemek férkőznek be a Nemzeti Radikális Pártba, s mivel a párt nagy paraszttömegeket egyesít, a Zsilinszky-párt hatékonyabb felderítését a nyomozó osztálynak meghagytam" – fejeződik be a jelentés.⁷⁰ Az MSZDP tiltakozott az NRP munkás alosztályának megszervezése ellen. Október elején Weisshaus Aladár, Tímár Kálmán, id. Fock Jenő és Béres József megállapodott az együttműködésről dr. Krivoss Árpád pártigazgatóval. Az NRP-ben tanulókörök indultak. Az egyikben Kubinyi oktatta a párt fővárosi intéző bizottságának több tagját. A november-decemberi csendőrségi jelentések először azt jelezték, hogy küszöbön áll a Dénes-párti munkások "bevonulása" dr. Mélik Endre vezetésével Zsilinszky pártjába, s az alosztály átszervezése. Majd a munkás alosztály közeli feloszlatásáról kaptak hírt, miután Zsilinszkyt figyelmeztette a belügyminiszter, hogy a "kommunistagyanús elemek" térhódítása pártja feloszlátását vonhatja maga után.⁷¹

★

Weisshaus követői szakszervezeti tevékenységüket részben a Szaktanácshoz tartozó szakszervezetekben fejtették ki. A *bőrös mozgalomban* zajló csatározások lehetőséget kínálnak a *Weisshaus-csoport és a KMP viszonyának* bemutatására is.

Weisshausék az Új Szóban mértéktartóan bírálták a KMP követhetetlen és elvtelen taktikáját, mely szerint hol ki kell lépni a szakszervezetekből, hol be kell lépni azokba; hol szociálfasisztának és rendőrspiclinek minősül mindenki, aki demokráciát akar, majd – merőben eltérő erőviszonyok mellett utánozni akarván pl. a Francia Kommunista Pártot – egységfrontot követelnek ugyanazoktól. A személyeskedést azonban kerülték, a gyakorlatban pedig a különböző pártállású és felfogású dolgozók közcedését ösztönözték.

A KMP vezetői viszont időről időre megismételték kiadványaikban, utasításaikban a Weisshaus rendőrügynök voltáról, a weisshausisták osztályarulásáról szóló hazugságokat. Így akarták meggátolni, hogy tagjaik akárcsak szót váltsanak velük. Rettettek a kétely ördögétől, a személyes kontaktustól, mely gondolkodásra késztetve megingathatja a bolsevik fanatizmust. Ezért nagy riadalmat keltett 1933 nyarától a weisshausisták befolyásának növekedése a bőrös mozgalomban. Aggasztónak találták, hogy az 1. sz. helyi csoportban, a budapesti cipésmunkások 1934. május 30-i taggyűlésén győzelmet aratott ellenzéki egységfront listán megválasztott 37 ellenzékiből – értesülésük szerint – 14 weisshausista. Csupán az látszott megnyugtatónak, hogy a kommunista frakció vezetője, Tóth Gyula ("Kék") szerint az utóbbiak közül 9 a KMP befolyása alatt áll.⁷² A bőrös közgyűlésen csak egy lista volt, a weisshausistákkal közös hivatalos lis-

70 MOL K 149. 651. f. 6/1934. szeptember 27.

71 Uo. K. 149. 651. f. 6/1934. október 4., november 29., december 14.

72 PIL 878. f. 8/298. ó. e.

ta. Az elnökségbe két weisshausista került: Kiss Lajos elnök és Katona István alelnök. A másik alelnök Tóth Gyula lett.⁷³ A vezetőségbe választották Kiss János cipőfelsőrész-készítőt is, akinek lakásán tartották a népmozgalom vezetőinek egyik megbeszélését. A kommunista frakcióban vita folyt arról, állellenzékiek-e Weissshaus hívei. Többen állították, hogy nem, hiszen "ezek a munkások együtt harcoltak, együtt sztrájkoltak velünk". Meglepett lett volna, ha senki nem gondol például arra, hogy a szakszervezet titkárát, a weisshausista Pásztor Lajos cipésmunkást, a Corso cipőüzem előtti sztrájkorségból való részvételért 14 napi fegyházbüntetésre ítélték.⁷⁴ Egy júliusi titkársági jelentés szerint az egész kommunista frakció Weissshausék befolyása alá került, ezért javasolták Tóth Gyula leváltását, a frakció két tagjának kizárását, s a frakció vezetőinek marxista-leninista képzését, nem szemináriumi keretben, hanem instruktori rendszerrel "mert az állellenzék – szakszervezeti múltja mellett – elsősorban 'marxista' jártasságának köszönheti tekintélyét".⁷⁵ A KMP KÜB Tóth leváltásával azonnal egyetértett, de azt egyelőre nem tudták megvalósítani. A weisshausisták befolyása pedig, miután visszautasították az alapszabály-ellenes javaslatokat, s a szociáldemokratákkal egyetértve nem kockáztatták a szakosztály működésének felfüggesztését, reálpolitikájuk elismeréseként tovább nőtt. A 120 tagú bőrös és cipőfelsőrész-készítő akcióbizottság alelnökévé Pásztor Lajost választották. A KMP KÜB Nemes Dezsőnek írt 1934. december 31-i levele megállapította: "Eddig úgy tudtuk, hogy a bőrös vezetőségben számbeli többségben vagyunk, de az alapvető funkciók weisshausisták kezében vannak. Most kislült, hogy semmilyen többségben nem vagyunk, hanem van ott egy emberünk. Azaz mi nem a tényekre és azok számbeli kifejezésére építünk, hanem vágyainkra és azok összegére."⁷⁶ Miután az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék (ESZE) válaszmánya is jóváhagyta a bőrösöknél történeteket, s az ellenzék aktív vezetői nem kívántak szakítani a weisshausistákkal, Nemes Dezső 1935. januári leveleiben sürgette Tóth leváltását a bőrös frakció éléről és "leépítését" ESZE-küldötti funkciójából is.⁷⁷ Hajdók Béla ("Neves"), aki néhány hónapja kapcsolódott be a központi bőrös frakció munkájába – s aki Tóth leváltása után a frakció vezetője lett –, 1935. január 16-i jelentésében tapasztalatlanságukról így panaszkodott: "...még csak vitatkozni sem tudunk mindazon kérdéseken, amit felülről kaptunk, vagy annak végrehajtásán, mert bizony nemigen rendelkezik egyikünk sem marxista képzettséggel... vagyunk egy páran elvtársak, akik csinálnánk a dolgokat becsülettel, de hát nevelt-e bennünket valaki?"⁷⁸ A párt vezetőin kívül olyanok köve-

73 Uo. 878. f. 8/299. ó. e.; 9/27. ó. e.

74 MOL. K. 579. 653. f. 3/T 1934-38719.

75 PIL. 878. f. 9/27. ó. e.

76 Uo. 878. f. 8/300. ó. e.

77 Uo. 878. f. 8/301. ó. e.

78 Uo. 878. f. 9/27. ó. e.

telték Weissshaus híveivel a szakítást, akik új emberek voltak, s a közös küzdelemről saját tapasztalatokkal nem rendelkeztek. A 20 éves Weiser Rózsi ("Lakatos") pl. lelkesen támogatta a bőrös központi frakció ülésén a KMP budapesti bizottságának Tóth Gyulát elítélő levelét, s kioktatta őt, mondván: "mi azért vagyunk bent a szervezetben, hogy minden pozíciót meghódítsunk".⁷⁹ A következő hónapokban tovább folyt a weissshausistákkal együttműködők eltávolítása a KMP-ből, s az ellenzéki bizottságból. A KMP KB nemcsak a bőrös, hanem a vasszakszervezet kommunista frakciójának működésével is elégedetlen volt Weissshaus követőinek és az MSZDP tagjainak térnyerése miatt.⁸⁰

A bőrösöknél történeteket összegezve megállapítható: míg a KMP Külföldi Bizottsága kezdettől tiltotta a weissshausistákkal való együttműködést, s ebben készséges partnerei voltak a KMP KB hazai megbízottjai, a bőrös szakszervezeti ellenzékben sikeresen működtek együtt a régi baloldali ellenzék tagjai, a weissshausisták és a kommunisták, s a szakszervezeti egység, a cipész szakosztály védelmében ésszerű kompromisszumot kötöttek a szociáldemokratákkal.

A KMP – és utódpártjainak – történetében talán az egységfrontpolitika megvalósításán munkálkodó Rózsa Ferenc volt az egyetlen vezető, aki legalább kísérletet tett a "Weissshaus-frakció" ügyével való szembenézésre. Rózsa Ferenc ("Kazán") 1935. áprilisi jelentéseiből⁸¹ kitűnik, hogy kapcsolatba kerülve a weissshausisták zuglói, ferencvárosi és lágymányosi vezetőivel, azok kedvező benyomást keltettek benne: "feltétlenül jóhiszemű proletárok, bár erősen likvidátori befolyás alatt állnak. Az a benyomásom, hogy egységfront-javaslatunkat el tudjuk velük fogadtatni, bár egészen biztos, hogy végrehajtásánál súlyos nehézségek lesznek. Mégis ez az egyedüli út, ahogy őket befolyásunk alá tudjuk vonni. Legfőbb jelentőségét az esetleges együttműködésnek abban látom, hogy egyrészt tisztázza a helyzetet, amennyiben az utolsó jelentős likvidátor-csoport felszámolásához vezet, másrészt olyan területeken szólhatunk és erősödhetünk meg, ahol gyengék vagy egyáltalán sehol sem vagyunk." A cél tehát nem is elsősorban az antifasiszta egységfront megteremtése, hanem a Weissshaus vezette mozgalom bekebelezése. Rózsa ennek első feltételét a KMP weissshausista munkásokkal szembeni harcmódorának megváltoztatásában jelölte meg, mivel tapasztalatai szerint elvtársai "lespiclizik, lefasisztázzák, leimperialistázzák őket". Ezt méltánytalannak tartotta, mert információi szerint a KMP-tagok egy részét ők részesítik elméleti képzésben; vidéken gyakran buknak le weissshausisták, akiket a hatóságok kommunistákként kezelnek, de a Vörös Segély megtagadja tőlük a támogatást; bérmozgalmakat, sztrájkokat vezetnek; ők kezdeményezték a bőrösöknél az egységfrontot stb. Ezek az információk szöges ellentétben álltak a KMP által terjesztettekkel, ezért Rózsa szükségesnek tartotta ki-

79 Szereplése az ülésről jelentést író Sebes Pált a következő javaslat megtételére készítette: "Lakatosnak jó vonala van. Meg fogom tudni, ki ez az elvtárs. Nagyobb szerephez kell juttatni a frakcióban és az ellenzékben." (PIL 878. f. 9/27. ó. e.) Így kezdődött Weiser Rózsi pártkarrierje. 1935-től a KMP Budapesti Kerületi Bizottságának tagja. 1937-től a Prágában működő KMP KB munkatársa. 1940-től férjével a Szovjetunióban dolgozott.

80 MOL K 149. 651.f. 6/1935. július 12.

81 PIL 878. f. 8/124. ó. e.

vizsgálni azokat. Ő maga azonban láthatóan azonnal hitelt adott értesüléseinek, mivel megállapította, hogy az Új Szó-mozgalom résztvevőinek többségéért "akár foggal és körömmel, de harcolnunk kell...Objektív hang és konkrét egységfrontmunka, ez a weisshausista munkások megnyerésének módja."

Második feltétele. "tisztázni kell álláspontunkat Weissshaus személyével szemben is". Őt tehetségesnek tartotta, s úgy vélte, hogy közvetlen munkatársait valósággal fanatizálja. Tapasztalatai szerint nemcsak ők, de mások sem hisznek rendőrügynök voltában, mivel "semmilyen anyagi előnyről, amit provokátorsága fejében kapott volna, senki sem tud. Sőt, Weissshaus nyomorog..." Ezért szinte követelte: "Ha nincs bizonyíték arra nézve, hogy neki a rendőrséggel kapcsolatai voltak, akkor ezt valamilyen formában ki kell jelentenünk, ugyanakkor, mikor politikailag őt a legélesebben kritizáljuk." Valószínűleg nem sejtette, hogy tiltott zónába tévedt, s kétkedése miatt egycsapásra ingadozó értelmiségivé degradáltak. Vagy ennek ellensúlyozására ítélte olyannak "óbudai Horváth" Új Szó-ban megjelent írását a Mendl Irma-ügyről, mint amelyet a szerző és Weissshaus csak Schweinitzer közvetlen segítségével írhatott meg? Nem tudhatjuk.⁸²

Ami tény: Rózsa sürgős utasítást kért az ESZE-küldöttek jelölésére, a weisshausistákkal folyó tárgyalásokra vonatkozóan. Szükségesnek tartotta ezt a nyomdászoknál és a vasasoknál is a közös fellépés azonnali biztosítása végett. Leveleiben a merész felismerések a KMP szokott minősítéseivel és sehová nem vezetett taktikázással keveredtek. Az egyik lapon jelentéktelen szektának minősítette őket, a másikon szorgalmazta velük a tárgyalásokat. Igaz, azzal a megjegyzéssel, hogy nem az Új Szóval kell egységfrontra lépni, hanem a "jóhiszemű prolikkal". A KMP vezető szerepét pedig oly módon javasolta biztosítani, "hogy ők az egységfront-szervezetekhez csatlakoznak és bennünket támogatnak, de a kezdeményezés és a vezetés a mi kezünkben van".

Az első levélhez Kis Zsigmond ("Selmeci") még csak azt a megjegyzést fűzte, hogy Rózsa túl sokat foglalkozik a weisshausistákkal. A másodikhoz csatolt sorai szerint közölte vele, szó sem lehet egységfrontról a weisshausistákkal. "Ha mindenáron dolgozni akar közöttük, bomlassza őket... Kazán megint elgaloppírozta magát" – utalt Rózsa valamilyen korábbi "botlására". A KMP KÜB egyetértve Kis véleményével, 1935. május 22-én a következő utasítást küldte neki és Nemes Dezsőnek: "Weissshausék aknamunkája ellen az eddiginél sokkal határozottabb lépéseket kell tenni." Rózsa tárgyalási javaslata "hajmeresztő gondolat... Pártvonalon a legszigorúbban kell ellenőrizni, hogy érintkezik-e valaki Weissshausékkal... Szakszervezeti vonalon az ellenzéki szervek óvják a munkáso-

82 A KMP vezetői el akarták titkolni saját múltjukat is, a terror fokozódását is a Szovjetunióban. A párton belüli harcokról, a letartóztatásokról és a perekről szaporodó hírek nyomán azonban egyre több kérdést tettek fel a gondolkodó emberek. Ennek kapcsán került sor a Mendl Irma-ügy háttérét felvázolni igyekvő kísérletre (Új Szó, 1935. április.). s egy-két olyan írás megjelenítésére az Új Szóban, melyek tárgyilagos képet akartak adni a szovjet fejlődés súlyos problémáiról. "Az orosz kivégzések misztikumáról" író Horváth Lajos óvta olvasóit a magyar betegségtől, attól a hiedelemtől, hogy valamely közeli vagy távoli ország idealizálása révén eljuthatunk a felszabaduláshoz. Majd felelevenítette a Csokoládé című könyvben ábrázolt tragédiát, érzékeltetve, hogy vélt érdekből újra ártatlanok feláldozásáról van szó. (Uo. 1936. november.)

kat Weissshauséktól. Mondják meg egyenesen, hogy Weissshaus és közvetlen munkatársai gyanús elemek...⁸³ A KÜB-től érkezett "Kinek a szava az Új Szó és milyen célt szolgál?" c. cikket a Kommunista júniusi száma közölte. Lényege: "Weissshaus 'Új szava' Gömbös és Schweinitzer szava..." Weissshaus követőit "el kell távolítani minden munkásszervezetből, izolálni kell, mint a pestisbacilust".

A KMP-nél jóval befolyásosabb weissshausisták elszigetelése nem volt olyan egyszerű feladat, amint azt külföldön képzelték. Amit viszont könnyen megoldottak a KMP vezetői, az *Rózsa Ferenc félreállítása* volt. Július 25-i állásfoglalásában a KÜB mereven elzárkózott Rózsa szociáldemokratákkal kapcsolatos egységfront-javaslatától is, s 1935. szeptember 25-én biztosította Nemes Dezsőt, hogy egyetértenek Rózsa akcióegység-"politikájáról" írt kritikájával. "Ha ártalmas ostobaságait nem lehet kiverni a fejéből, mást kell a helyére állítani. Tegyen javaslatot" – írták.⁸⁴ Csak 1937 végén gondoltak ismét arra, hogy újra bevonják őt a párt munkájába.

★

A *Magyar Általános Munkásszövetség* (MÁMSZ) vezetői, az iparági szervezkedést folytató anarchoszindikalista Világ Ipari Munkásai (Industrial Workers of the World – IWW) szervezet hazai megbízottjai 1934-ben felajánlották szövetségüket az Új Szóban meghirdetett népmozgalom céljainak támogatására. 1920-ban tünt fel az IWW-vel kapcsolatos ellenzéki szervezkedés a Magyar-Amerikai Famegmunkáló Rt.-ben és a bányavidékeken. A MÁMSZ alapszabályainak 1927-es jóváhagyásától kezdve időről időre magához vonzotta a szakszervezetekből, az MSZDP-ből kizártak, illetve azoktól eltávolodottak egy részét, 1928-ban a cipésmunkások I. sz. csoportjának tagjait, 1929-ben többeket Migray József Független Szocialista Pártjából, s a KMP-ből. 1931-től ott működött a Hartstein-csoport. Aktivitásuknak az 1932 tavaszán "bolsevista agitáció" vádjával indított rendőrségi hajszája, majd a Fürth Barnabás és társai ellen folyó per vetett véget.⁸⁵ Ilyen előzmények után láttak munkához a weissshausisták a MÁMSZ-ban.

83 PIL 878. f. 8/301. ó. e.

84 Uo. 878. f. 8/302. ó. e. – Hajthatalanságuk aktuális félelmekből is táplálkozott. Augusztusban a KMP KÜB több veszjelzést adott le, megtudván, hogy Vadnai Tibor hazatért a Szovjetunióból. Figyelmeztették Nemes Dezsőt: tartani lehet attól, hogy kampányt kezd a KMP és a Szovjetunió ellen, s igazolja Weissshausékat. Nemes sürgette az ellene való fellépést, mivel Vadnai már járt Vándor Róth István ("Magos") anyjánál, elmondta, hogy hét évet ült, s könyvet fog írni arról, milyen állapotok vannak a Szovjetunióban. A Kommunista augusztusi számában megjelent az óvás: miután ellenforradalmi munkája miatt Vadnai kitöltötte büntetését és hazajött, mindenki tartózkodjon a vele való kapcsolattól, mert alapos a gyanú, hogy provokátor lesz.

85 BFL VII/5/c B XIV-13506-17-1933.

Hamarosan megszűnt az élet a szervezetben. Tanulóköröket szerveztek, vitaeseteket rendeztek.⁸⁶ A MÁMSZ erzsébetvárosi helyiségében működő tanulókörök hallgatói között az *Új Szó*, a Clevelandban megjelenő *Bérmunkás* c. lapot és a Debrecenben kiadott *Mi Utunk* c. társadalomtudományi és irodalmi szemlét terjesztették. Az utóbbit Végh Dezső indította, akinek a MÁMSZ-hoz fűződő kapcsolatára 1933-ban figyeltek fel a hatóságok. 1935 júniusában pedig jelentették: Végh a népmozgalom "debreceni góca".⁸⁷ A tanulóköri oktatást megkönnyítette, hogy 1935-ben megjelent Weissshaus *Társadalmi gazdaságtan* c. kötete az Új Szó kiadásában. Horváth Lajos volt a felelős kiadója. Weissshaus jellemzése szerint *A tőke egyszerű kivonata* volt, s jó kézikönyvnek bizonyult. E könyv alapján természetesen nem fejthetjük meg Weissshaus hatásának titkát, hiszen ő gondolatainak szóbeli varázásával, vitakészségével, meggyőződésének sugárzásával is hatott tanítványaira.

A MÁMSZ-ban tevékenykedő weissshausisták *bérmozgalmakat, sztrájkokat* támogattak és vezettek. Szerepük volt az 1935-ös *Láng-, Oerl- és Lampart-*gyári bérmozgalmakban, s a tavaszi *szabósztrájkban*. Az augusztus 6-án kezdődő *építőipari* sztrájkhoz Weissshaus kezdeményezésére csatlakoztak a MÁMSZ-ba tömörült munkások. A kőbányai *Kerámiagyár* munkásai is jórészt e szövetség buzdítására álltak a sztrájk mellé. Ők "szították" a sztrájkot az *óbudai téglagyárakban* is, s a MÁMSZ tagjai adományok gyűjtésével anyagilag is támogatták. A Kerámiagyár munkabeszüntetéséhez való csatlakozásra buzdító Lazányi Lászlót augusztus 8-án előzetes letartóztatásba helyezték. A magánosok elleni erőszak azonban bizonyíthatatlan volt, így október 24-én felmentették a vád alól.⁸⁸ Decemberben a MÁMSZ vezetősége sztrájkba torkolló bérmozgalmat indított a *fehéneműtisztító* munkások között. Memorandumot intézett az ipartestülethez, a munkáltatókhoz, követelve a munkabérek emelését. Röpirataikat a MÁMSZ kőbányai csoportjának vezetői terjesztették. A MÁMSZ vezette a *Zsolnai-féle porcelángyár* zuglói korongozó munkásainak 1936. január 14-én kitört sztrájkját is. A gyár új nyersanyagokkal kísérletezett, s következményeként ugrásszerűen nőtt a selejt. A munkások elkeseredését, majd szervezkedését az váltotta ki, hogy a selejtkár miatti levonások után bérük a korábbinak töredékére csökkent. A MÁMSZ elnöke, Puskás Ferenc és titkára, Kohári György eredménytelenül fordult memorandummal a gyár vezetőihez. A két hétig tartó, sikert hozó munkabeszüntetés résztvevőinek rendelkezésére bocsátották a MÁMSZ zuglói csoportjának helyiségét, s tárgyalóbizottságot alakítottak,

86 A MÁMSZ egyik vitaestjén történtek hozták felszínre Kassai Ferenc távolodását Weissshausék irányvonalától. Weissshaus többször tiltakozott önkényes szerkesztői átirásai ellen, de korábbi konfliktusai csak a mozgalom vezetőinek 1934. decemberi ülésén kerültek nyilvánosságra. (BFL VII/5/c 614. f. 1/1935-12632.) A résztvevők elmarasztalták Kassait, amiért egy vitaesten – Kohári György és "óbudai Horváth" ellenében – Bella Sándor lapkiadóhivatali tisztviselő Hitler és Mussolini népmozgalmával példálózó, fasisztagyánus nézeteit védte. Bella azonnal, Kassai pedig hamarosan távozott az Új Szótól és Csoor Lajos képviselővel pártalapításba fogott.

87 MOL K 149. 651. f. 6/1934. november 8.; 2/1936-7-2528.

88 Uo. K 149. 651. f. 6/1935. augusztus 9.; K 579. 653. f. 3/T 1935-31018.

melynek Puskás és Kohári is tagja lett.⁸⁹ Egy weisshausista bizalmi elbocsátása nyomán robbant ki a kispesti *Popper-féle szövőgyárban* 1000 textilmunkás sztrájkja 1936. január 28-án. A vállalat azért nem akart tárgyalni, azért kényszerítette harcba a munkásokat, mert ellenállásuk megtörésével akarta előkészíteni a bedó-rendszer bevezetését. A munkabeszüntetést kezdeményező weisshausisták egységakcióra léptek a KMP-tagokkal, s közösen adták ki a "Kispesti textiles munkások!" kezdetű, "Szakszervezeti baloldali munkások" aláírású röplapot.⁹⁰

A csendőrség nyomozó osztályparancsnoksága 1937. március 24-én jelentést tett a belügyminiszternek a Mentel Sándor és Drabik Frigyes "weisshausista népmozgalmi szervezkedésben részt vett egyének ellen" folyó nyílt nyomozás eredményéről. A *Pét-gyártelepi* csendőrkülönítmény március 13-án, illetve 15-én nevezetteket "az állam és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló bűncselekmény miatt" a győri ügyészségnek átadta. Mentel Sándor közműves, Pét-gyártelepi lakos januárban Drabik Frigyes vasmunkás révén – aki több előadást tartott neki a Weisshaus által összeállított Társadalmi gazdaságtan c. könyvből és a bérharc jelentőségéről – bekapcsolódott a népmozgalomba. Február 25-én munkát kapott Pét-gyártelepen. Munkástársait a népmozgalomhoz való csatlakozásra, s bérmozgalom indítására ösztönözte. A győri törvényszék április 28-án 4 hónapi fogházbüntetésre, Drabik Frigyes angyalföldi lakost pedig 40 pengő pénzbüntetésre mint főbüntetésre ítélte. Mellékbüntetésük 3-3 évi jogvesztés volt.⁹¹

A belügyi szervek a népmozgalom rohamos terjedését konstataálták. Míg 1932-ben a Weisshaus-csoport létszámát 100-150 főre becsülték – Réznerét 60-80, Hartsteinét pedig 30-40 főre –, a budapesti rendőrfőkapitányság politikai nyomozó főcsoportjának 1935. április 4-i jelentése szerint "Weisshaus szervezetének kb. 4000 tagja van". A csendőrség 1935. április 30-án több ezer főre becsülte a népmozgalomhoz tartozók számát. Megállapította azt is, hogy az Új Szó 4000 példányban jelenik meg és néhány nap alatt eladják valamennyit. A KMP-tagok száma ekkor a moszkvai nyilvántartás szerint 400-450, s ez volt 25 év alatt a KMP taglétszámának a maximuma. Demény Pál mozgalmához 250-en tartoztak a harmincas évek derekán.⁹²

1935 tavaszán a MÁMSZ-nak több mint egy tucat helyi csoportja volt a fővárosban és környékén. Egy részük vendéglők különtermeiben működött. 2-3 hetenként teaesteket, irodalmi matinékat tartottak. Óbudai szabadtéri rendezvényeiket 3-400-an látogatták. Gyakran kirándultak, többnyire a francia bánya környékére, nyáron pedig a gödi Duna-partra, a MÁMSZ strandtelepére jártak.

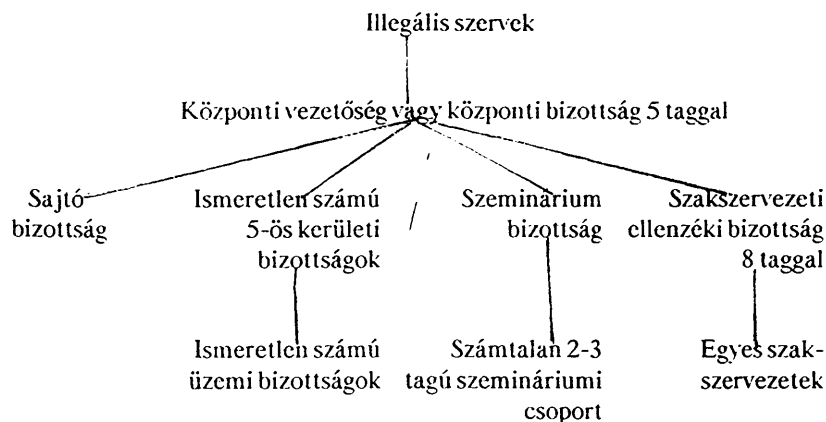
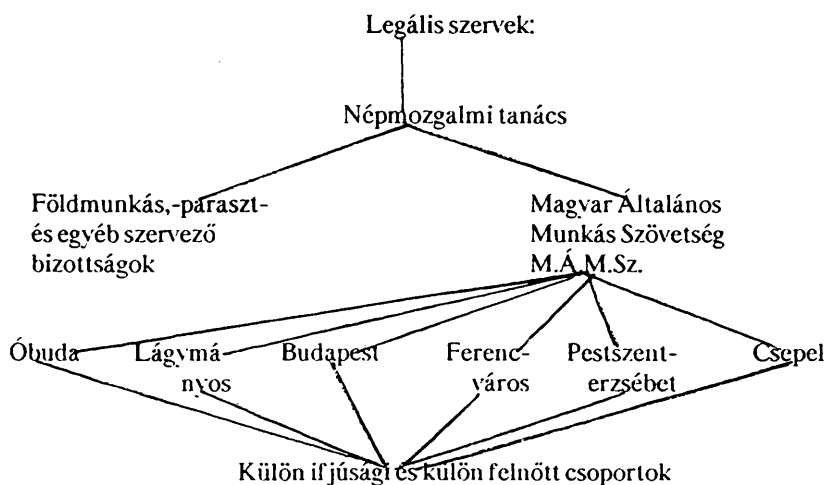
89 Uo. K 149. 651. f. 6/1935. december 20.; 6/1936. január 31.; 2/1936-7-3367.

90 Uo. K 149. 651. f. 6/1936. február 14.; PIL 867. f. j-33.

91 Uo. K 149. 651. f. 6/1937. március 19.; 2/1938-7-4203.

92 Uo. K 149. 651. f. 4/295.; 2/1932-1-5726.; 2/1935-4-7354.; PIL 878. f. 8/135. d. e.: "A párt foglya voltam". Demény Pál élete. Medvetánc, 1988. 39. o.

A belügyi szervek korábban is szinte naponta foglalkoztak Weisshaus mozgal-
mával, de ezt is kevesellték, miután sikerült felvázolniuk a népmozgalom szerve-
zeti felépítését.⁹³

A rendőrség politikai rendészeti osztályának 1935. május 27-i felhívása nyomán sokasodtak a jelentések, a zaklatások, az előállítások, a vádemelések. Június 3-án illegális sajtótermékek készítésében való segédkezés vádjával előállították a ref.-es Rónaszéki Ferencet és Mokó Eleket. A lefoglalt sajtótermékeket elkobozták, s Mokót is rendőri felügyelet alá helyezték. Ez a sors várt óbudai Horváth Jánosra is, akinél ugyancsak "az állami és társadalmi rendre veszélyes röpiratokat" és sokszorosító gépet találtak.⁹⁴ Megállapították, hogy a MÁMSZ 1936. január 12-i közgyűlésén megválasztott valamennyi tisztségviselő Weiss-haus követője. A szövetség új elnöke Vincze Lajos lett. Mokó Miklós szövetségi titkár 65 pengő nyomdaköltséggel, 2000 példányban megjelentette a *Bérmunkás* c. időszaki lapot. Számon tartották, hogy a MÁMSZ heti összejövetelein mind gyakoribbak a háborúellenes és antifasiszta kijelentések. A szónokok fokozott szervezkedésre és tanulásra buzdítják a tagokat, mert csakis felkészülten valósíthatják meg az általuk hirdetett szocializmust.⁹⁵

Weiss-haus és a MÁMSZ kapcsolatáról csupán azt tudták megállapítani, hogy a szövetség vezetői gyakran keresik fel lakásán, tanácsait kéri, s kidolgozott tanulókori témákat kapnak tőle oktatómunkájukhoz. 1936–1937-ben esténként egy francia illatszergyár magyarországi képviselőjénél végzett levelezői és könyvelői munkát mindaddig, amíg toloncházba nem került a ref. megszegése miatt. Ugyanis a megszabott időnél később érkezett haza. Számon tartották és később vádiratba foglalták, hogy 1936–1937 telén németből fordította, sokszorosította és terjesztette John Reed Tíz nap, amely megrengette a világot c. művét.

Működésük korábban a fővárosra és közvetlen környékére terjedt ki, ez idő tájt már vidékre is szerteágazott. A hatóságokat a *népmozgalom vidéki térhódítása* nyugtalanította a leginkább. Kommunistának minősített sajtótermékeket találó nyomozók 1934 nyarán többeket keverték "weisshausista kommunista szervezkedés" gyanújába a Vas megyei Nádasdon. A győri ügyészség október 18-án kellő bizonyíték hiányában kénytelen volt elejteni a vádat a körmendi rendőrség által feljelentett ifj. Sipos Antal szobafestősegéd budapesti, Sipos Béla asztalos nádasdi, id. Sipos Antal vasesztergályos csepeli, Boján József festősegéd budapesti, Molnár Jenő pékmunkás körmendi és Pusztai Ferenc műegyetemi hallgató budapesti lakosok ellen. A Szabolcs megyei Baktalórántházán 1934. augusztus 9-én a debreceni 6. nyomozó alosztály elfogta Béres Józsefet, az Új Szó felelős kiadóját, aki a parasztság között szervezkedést indított s e cél-

94 PIL 652. f. R-950.; M-2047.; H-2224.

95 MOL K 149. 651. f. 6/1936. január 24.. február 28.: 2/1936-7-2600.

ból "kommunista sajtótermékeket" is vitt magával. A debreceni törvényszék által 1934 októberében Béresre kiszabott 8 havi börtönbüntetést a debreceni ítélőtábla 1 évre emelte. Az ügyben szereplő Nagy Lajost felmentette, Mihály Sándor gyári munkás és Kulcsár Pál ellen az ügyész nem emelt vádat.⁹⁶

Az 1934. évi őszi Pécs-vidéki bányászstrájk politikai hátterének felderítése során a kapcsolatkeresés jeleként regisztrálták, hogy egy volt pécsi bányász, aki "jelenleg Budapesten Weisshaus csoportjában működik", levelet írt a vasasi szociáldemokrata pártszervezethez, kérve, írjanak az Új Szó részére cikkeket a Pécs-vidéki bányászok helyzetéről és éhségstrájkjáról. A jelentés írója Tóth János bányamunkásra gondolhatott, aki akkor már valóban részt vett a MÁMSZ vezetésében. 1935 őszén több információ utalt a népmozgalom Pécs környéki befolyásának erősödésére. Pfiszterer Jenő irányította a szervezkedést, aki varrógépügynökként járta be Tolnát és Baranyát. Novemberben Pécssett és környékén terjesztette az Új Szót, majd Hőgyészen vezetett a Singer-gyár megbízásából himzőtanfolyamot. Szervezkedésről csak azokkal tárgyalt, akik azonosították magukat a lap eszméivel.⁹⁷ Decemberben újra megfordult Pécssett, majd Kocsolán indított tanfolyamot.

1935 elején a Fejér megyei Mórról és a Szolnok megyei Kunmadarasról érkeztek a mozgalom vidéki terjeszkedésére utaló adatok. A csendőrség 1935. októberi felderítési adatai szerint Weisshauséknak kapcsolataik vannak Orosháza, Szeged, Békéscsaba, Debrecen, Győr, Bicske, Mór és Törökbálint helységeiben is. Hamarosan jelentették, hogy Debrecenben, Nyíregyházán, Orosházán, Békéscsabán, Szécsényben, Mórton, Pécssett és környékén egyre több Új Szót rendelnek, s az abban megjelenő írásokat helyesléssel fogadják. Nógrád megyében Horváthi Pál magyargéci lakos vonta be a mozgalomba Ocskó József Szécsényben lakó géplakatost. A csendőrök Ocskó segítségével akartak véget vetni Rónaszéki Ferenc vidéki szervezőmunkájának, de kudarcot vallottak.⁹⁸

1935 októberében az ózdi csendőrörs "kommunista sajtótermékek" terjesztésének vádjával elfogta Orbán Lajos ózdi vasmunkást, szakszervezeti jegyzőt és ifj. Nagy Lajos faesztergályost, aki 1915-től 1933-ig a Népszava alkalmazásában állt, s a fővárosban lakott. Majd őrizetbe vették Kubinyi Istvánt, a Budapesti Hírlap alkalmazottját, akinél a népmozgalom iratanyagát is lefoglalták. A budapesti törvényszék az államrend felforgatásának vétsége miatt 1936 januárjában ifj. Nagy Lajost 3 havi, Kubinyi Istvánt 2 és fél havi, Orbán Lajost 1 havi fogházra, s mindhármukat 3 évi jogvesztésre ítélte.⁹⁹

1936-ban Törökbálinton, Albertfalván és Budafokon is szaporodott a népmozgalommal szimpatizálók száma. Júliusban a MÁMSZ vezetősége a Salgótarjánban és környékén folyó szervezkedést támogatva tanulmányozás és terjesztés céljából elküldte a fővárosi csoportokban tartott gazdasági és politikai tárgyú előadások másolatait. Mokó Dániel többször járt Salgótarjánban, ahol

96 Uo. K 149. 651. f. 6/1934. augusztus 16., október 11.: 2/1935-4-7354.

97 Uo. K 149. 651. f. 6/1934. október 25., december 21.: 2/1936-7-2528.

98 Uo. K 149. 651. f. 6/1935. október 25., november 1.: 2/1936-7-7111.

99 BFL VII/5/c 614. f. 1/1935-12632.

hamarosan megindult a nyomozás Kerekes Sándor kőműves és Szkladány Gusztáv ellen. Elismerték, hogy az építőmunkások közötti szervezőmunkájukkal a MÁMSZ-hoz való csatlakozásukat segítették elő, de tagadták, hogy kommunista mozgalmat indítottak. Minthogy a nyomozás, megfigyelés és házkutatás során az utóbbit bizonyítani nem tudták, az állam és társadalmi rend felforgatására irányuló büntett gyanújával indított nyomozást a budapesti ügyészség megszüntette.¹⁰⁰

A *Belügyminisztérium* 1936 őszén vizsgálatot indított a MÁMSZ ellen, de munkájának felfüggesztése után is együtt maradtak a kerületi csoportok. Például Horváth Lajos a zuglói, Mokó Miklós az óbudai, Szabó Imre az erzsébeti csoport vezetésére kapott megbízást. A vezetőségi megbeszéléseket Mokó Miklós titkár lakásán tartották. Az újonnan megnyert üzemi munkások szemináriumai csoportját Horváth Lajos vezette. 1936. november 10-én a *központi üzemi bizottság* munkájáról tárgyalt Weissshaus több vezetőtársával Tóth István lakásán. Valamennyiüket előállították. Weissshaus egy hónapot, a többiek 1-2 hetet kényszerültek a toloncházban tölteni. Akik ref.-esek voltak, mint pl. Rónaszéki Ferenc, azoknak új megjegyzés került a nyilvántartási lapjukra. Tulipán László asztalossegédet még csak nyilvántartásba vették. Malik Ottó asztalossegédet, Péter István kőművest, Tóth Istvánt és Juhász Sándort rendőri felügyelet alá helyezték, mivel engedély nélküli összejövetelen tárgyaltak a felfüggesztett MÁMSZ ügyeiről. "Nevezett nemcsak tagja, hanem vezető embere is az említett szövetségnek, amelynek működését szélsőséges baloldali, s az állami és társadalmi rendre nézve aggályos működése miatt kellett beszüntetni"¹⁰¹ – szölt az indoklás.

Egy ideig még működött Mokó Dániel és Rónaszéki Ferenc részvételével, s Szabó Imre elnöketével a *parasztbizottság*. Szabó mezőgazdasági cselédek gyermeke volt. Dolgozott a szelistei uradalomban, selyemgyárban és útépítésen is. 1915 őszén orosz hadifogságba került, részt vett a polgárháborúban. Szovjet-Oroszországban nősült, családjával 1921-ben tért haza Sárvárra, 1925-ben Pestszenterzsébetre költözött. A parasztbizottság feladata a személyes meggyőzéstől a levélbeli összeköttetés fenntartásán keresztül a sajtótermékek terjesztéséig terjedt.¹⁰²

Miután 1937 februárjában *feloszlanák a Magyar Általános Munkásszövetséget*, az addigiaknál is fontosabbá vált a különféle szervezetekben végzett munka. A Dénes-féle *Magyar Földműves és Munkáspárt* 1937. március 7-i új programjának támogatói között találjuk Mokó Dániel textilmunkás, Mokó Miklósné htb., Párkányi István vasmunkás, Szabó Imre vasmunkás, Vincze Lajos bőripari munkás nevét. S olyanokét is, akik e párt tagjaként kerültek kapcsolatba a Weissshaus vezette mozgalommal. Köztük volt Áts Béla magántisztvis-

100 MOL K 149.6/1936. június 12., július 24.: K 579. 653. f. 3/T 1936-13737.

101 PIL 652. f. M-437., T-1096., J-642.: MOL K 149. 651. f. 12/10.

102 CSM L 631. f. 1/1937-B-4583.

selő, Drozdy Kálmán tanár, ifj. Fitos Vilmos tanár, dr. Jancsó Ferenc orvos, Mélik Endre újságíró, Szathmáry Sándor mérnök-író.¹⁰³ A Dénes-párt munkájának megbénítása után felértékelődött a *Bartha Miklós Társaságban* kifejtett tevékenység. Ifj. Fitos Vilmos főtítkárnak jelentős szerepe volt abban, hogy a társaság 1937-ben támogatta a zászlóbontó *Márciusi Frontot*.¹⁰⁴ A Dénes-pártban megismert weisshausistákkal – Vincze Lajossal, Horváth Vincével, Nagy Lajossal, Mélik Endrével – sokszor találkozott Fitos a Bartha Miklós Társaságban. S ott ismerték meg Weisshaus követői Papp Takách Ilonát, a Rókus kórház főnővérét.¹⁰⁵

1937. március 7-én a Budafoki úti Galambos-féle vendéglőben rajtaütöttek "egy 23 tagból álló társaságon, mely marxista szellemben szemináriumot tartott". A hatóságok megállapították, hogy a jelenlevők a feloszlattott MÁMSZ tagjai voltak, akik *lapszervezet* alapítva az Új Szó köré csoportosultak, havonta 50 fillér tagsági díjat fizettek, s rendszeresen megvásárolták a lapot. Az előállítottak ellen kihágási és közigazgatási eljárást indítottak, s intézkedtek rendőri felügyelet alá helyezésük felől. Tizenöt résztvevő a mai XI. kerület területén lakott. Közülük tízen Kelenföldön: Bartos András segédmunkás, Hajas Imre nap-számos, Hornyán András segédmunkás, Horváth Pál pénzbeszedő, Kincses Pál segédmunkás, Króner Károly géplakatos, Mikola József vasutas, Surányi Sándor cipésmunkás, Rakita József kőművesmunkás és Vankó Gábor cipész-mester; hárman a Lenke-telepen: Runyai József gyári munkás, Szpevák János bányász (1922-ben tért haza hadifogságból, s 1929–1932 között Belgiumban dolgozott) és Vadász Pál kőművesmunkás; a kerület más részein lakott Péter István kőművesmunkás és Rácz Mihály földmunkás. Óbudáról jött a megbeszélésre Fleischer Tibor textilmunkás és Tulipán László; az I. kerületből Kis János kocsis; Kőbányáról Rónaszéki Ferenc; Zuglóból Horváth Lajos; Csepelről Grünwald Ágoston; Törökbálintról Handl József kőművesmunkás és Pestszenterzsébetről Veres József. A megbeszélésen ugyan nem vett részt, de az ügyvel kapcsolatban előállították és nyilvántartásba vették Weisshaus Aladárt is.¹⁰⁶ Horváth Lajos bűnlajstromán az is szerepelt, hogy a rendőri felügyelet alatt álló Weisshaus "szélsőséges irányú" Társadalmi gazdaságtan c. könyvét terjesztette.

★

Horváth Lajos rendőri felügyelet alá vételével a mozgalom vezetőinek többsége ref.-essé vált, ami önmagában is bénító hatású lehetett volna. De ez csak a bevezetés volt. Hamarosan az *orosházi szervezkedésből kreált koncepció*s per következett.

1937. június 13-án az orosházi csendőrőrs "tetten ért" hat falusi szegényembert, akik "kirándulás ürügye alatt a szabadban kommunista szemináriumot

103 A Magyar Földműves és Munkáspárt célkitűzése. Budapest, 1937. 13–16. o.

104 M. Kiss Sándor – Vitányi Iván: A magyar diákok szabadságfrontja. Kiadja az Antifasiszta Ifjúsági Emlékmű Szervezőbizottsága, 1983. 52. o.

105 BMT IV-2000/10a.

106 MOL K 149.651.f. 12/10.

tartottak". Nyílt nyomozás kezdődött a Viharsarokban, letartóztatásokkal, brutális kihallgatásokkal. A házkutatásokon talált Új Szó és Társadalmi gazdaságtan példányok szolgáltatták az ürügyet ahhoz, hogy június 26-án Budapesten nyolcadmagával őrizetbe vegyék Weissshaus Aladárt, majd csendőrfedezettel Orosházára szállítsák, július 7-én pedig társaival együtt átadják a szegedi ügyészségnek. Vezetőtársai mint az "Orosháza és környéki Weissshaus-féle kommunista szervezkedés központi bizottsági tagjai" szerepeltek abban az ügyben, amelybe Szemenyei Gy. László felhasználásával rántották bele őket.

Szemenyei 1923-ban az orosházi Paraszt Újság munkatársa, 1924-től az MSZDP, 1926-tól az MSZMP, 1929-től a Dénes-párt tagja. A földmunkások szervezése miatt 1930-ban letartóztatták és elítélték. A börtönben megismerkedett Földes Pállal, Rákosi Mátyással, Killián Györggyel stb. 1932 végén a rendőrségnek tett szolgálataira hivatkozva kérte hátralevő büntetésének elengedését.¹⁰⁷ 1935-ben a KMP több vezetőjével tárgyalt Budapesten, majd Csehszlovákiába és Moszkvába juttatott levelek révén akart pénzhöz jutni. Miután Tóth Sándor asztalossegédnél megismerte az Új Szót, levelet írt Horváth Lajos szerkesztőnek, aki kérésére több példányt küldött neki Orosházára. Néhány levélváltás után Kohári György Orosházára utazott és id. Sin Sándor lakásán 10-12 résztvevőnek előadást tartott. Szemenyeiről kedvezőtlen információkhoz jutott, ezért beszüntették vele a levelezést. Szemenyei azonban nem tágitott. Pestre küldte ifj. Sin Sándort egy olyan lázító röpirattervezettel, amelynek sokszorosítását Horváth Lajos visszautasította.

A békéscsabai rendőrkapitány 1935. december 9-én értesítette a belügyminisztert, hogy Szemenyei a fővárosba utazott s ajánlatot tett Weissshausnak, mely szerint Paraszt Újság címmel lapot indítana, ha az előállítás költségét Weissshaus biztosítaná. Azt is közölte a rendőrkapitány, hogy egy kőműves és egy földműves fiatalember Weissshaus fővárosi tanfolyamán készül a Békés megyei szervezőmunkára.¹⁰⁸ Miközben Szemenyei a fővárosban tartózkodott, Horváth Lajos Orosházára utazott. Ő is olyan értesülésekkel tért vissza, melyek kizárták a Szemenyeivel való együttműködést. Azt hitték, megszabadulhatnak tőle olyan áron, hogy ellátják őt az Új Szóval, s bizományi alapon Weissshaus könyvének példányaival, melyeknek 2 pengő 50 filléres árából eladásuk esetén példányonként 50 fillért megtarthat tervének valóra váltására. A Szemenyeivel való kapcsolat ezzel véget is ért. A népmozgalom viiharsarki befolyásának növeléséről azonban Weissshausék nem kívántak lemondani. Kolarik Ede cipész-munkás, aki tíz évig Rónaszéki munkatársa volt, 1936-ban kocsmát bérelt Orosházán. Mokó Dániel tartott ott előadást a Kolarik hívására megjelenteknek, köztük Hegedűs János ácsmunkásnak. Majd Kolarik a fővárosba utazott, s Szabó Imrétől kapott sajtótermékekkel tért vissza Orosházára. Adott belőle Hegedűsnek is, aki elolvasás után továbbadta azokat ismerőseinek. Kun László műszaki tisztviselő a Mokó Dánieltől kapott sajtótermékeket terjesztette, s Hegedűs lakásán részt vett néhány megbeszélésen.

¹⁰⁷ Uo. K 579. 653. f. 4/28.

¹⁰⁸ Uo. K 149. 651. f. 2/1936-7-2528.

E "konkrétumok" miatt ítélték el a weissshausista vezetőket a Szemenyei Gy. László és társai ellen indított perben. Voltak, akiknél az ítélet indoklásában, illetve a tényállásban egyetlen Orosházára utaló szó sem szerepelt. Például Mokó Miklósnál vagy Ghiczy Annánál. Az utóbbi bűne: mint a mozgalom könyvtárosa kommunista sajtótermékeket terjesztett és megőrizte a Horváth Lajos által a lakására vitt, becsomagolt sokszorosítót. Védekezését, mely szerint a bűnjelként lefoglalt írások (pl. a Famunkások! Szaktársak! c. kézirat, Alekszandr Taraszov-Rogyionov Csokoládé c. regénye) a saját tulajdonát képezik, nem fogadták el.

A vádirat tervezete négy hónapig készült, majd a Belügyminisztériumba került. Újabb három hónap alatt sikerült olyan vádiratot produkálni, melyben Szemenyei és Weissshaus ugyanannak a mozgalomnak a vezetőiként szerepeltek. Önkényesen egy olyan mozgalom élére állították őket, melyben az itt ténylegesen külön-külön szervezkedő Weissshaus-, Rézner- és Demény-csoport, továbbá a KMP és az MSZDP tagjai együtt vettek részt.

A népmozgalom vezetőit és aktivistáit a következő jogerős büntetésekkel sújtották: Weissshaus Aladár 4 évi és 6 havi, óbudai Horváth János 2 évi és 6 havi, Kun László és Kohári György 2-2 évi fegyház, s mellékbüntetésként 8-8, illetve 5 évi hivatal- és jogvesztés; Horváth Lajos, Rónaszéki Ferenc és Szabó Imre 1-1 évi börtön; Tóth Sándor 1 évi és 3 havi, Kolarik Ede 1 évi, Hegedűs János, Mokó Dániel és Mokó Miklós 8-8 havi, Ghiczy Anna 3 havi fegyház; a mellékbüntetés Ghiczy és Kolarik esetében 1 évi, a többieknek 3 évi hivatal- és jogvesztés. Az "orosházi és környéki kommunista szervezkedési ügyben" elítélt 110 vádlott közül a népmozgalom vezetőire mérték a legsúlyosabb büntetéseket.¹⁰⁹ Csak Ghiczy Annánál mérlegelték enyhítő körülményként súlyos tudóbaját és ellátatlan gyermekét.

"Sokan olvastuk 1936-ban Weissshaus Aladárnak Marx Tökéjéből kivonatolt Társadalmi gazdaságtan című művét" – emlékezett Soós Béla a korántsem könnyű feladatra, s azokra az agrárproletárookra, akiknek nem bocsátotta meg a hatalom, hogy petróleumlámpák fényénél keresték a választ kilátástalan helyzetük okaira és vitákban értelmezték például a Csokoládé című regényt.¹¹⁰ A Soós fivérekkal is megfizettették tudásszomjuk árát: Bélát 2 havi, Gyulát 4 havi fegyházra és mindkettőjüket 1 évi jogvesztésre ítélték.

A szabadságszegzésre ítéltelen kívül az államrendőrség politikai nyilvántartásba vette a népmozgalom több vezetőjét és tagját: id. Fock Jenőt, Gacsai Józsefet, Harmati Sándort, erzsébeti Horváth Jánost, Malik Ottót, Nagy Dany Erzsébetet, Stocker Györgyöt, Surányi Sándort, Tóth Istvánt, Vincze Lajost, Wag-

109 Uo. K 149. 651. f. 2/1939-10-13322. – Szemenyei annyira lelepleződött a per során, hogy az első fokú ítélet indoklása kimondta: közömbös, hogy "nemzeti irányú tevékenységet is fejtett ki valamikor, s hogy egy időben a rendőrségnek adatokat szolgáltatott". Eredménytelenül kért pertörést az orosházi ügyben játszott provokatori szerepére hivatkozva. Elsőrendű vádlottként ő is 4 évi és 6 hónapi fegyházbüntetést kapott. (CSML 631. f. 1/1937-B-4583.; MOL K 579. 653. f. 3/T 1938-19610.)

110 PIL 867. f. s-281.

ner Lajost. Az indok: "1937. VII. hóban az orosházi Weissshaus-féle kommunista szervezkedésben részt vett."

Weissshaus Aladár "föllebbező fogoly" 1938. október 13-án előterjesztett semmisségi panasz¹¹¹ megvilágítja, milyen technikával készült a per. Beszállításuktól eltekintve a közel nyolchavi vizsgálati fogság alatt sem őt, sem társait nem hallgatták ki, a periratok áttanulmányozására és a bizonyítás kiegészítésére vonatkozó kérelmeket elutasították. A Weissshausra és nyolc társára vonatkozó valamennyi nyomozati jelentés – mint írja – ilyenformán kezdődött: "X. Y. eleinte tagadta, később beismerte, hogy kommunista mozgalmat szervezett (vagy ilyenben vett részt), s utána mindjárt valamennyien, kivétel nélkül minden második szavukkal kommunistaként denunciólják magukat, szinte megmámorosodva dobálóznak az illegális vezetőségekkel, sejtekkel, titkos értekezletekkel, kommunista előadásokkal, társadalomfelforgató célzatokkal, forradalommal és szovjettel – a világot el nem mulasztva egy-egy súlyosbító megjegyzést vagy jelzést, s mindezt minden kényszer nélkül, úgy, hogy ez már nemcsak a logikával, a józan ésszel ellenkezik, hanem egy egészséges ember ízlésébe is beleütközik. S ha figyelembe vesszük, hogy a többi 111 jelentésben még csak nyoma sincs hasonló tobzódásnak és önostorozásnak, akkor nyilvánvaló, hogy itt a legjobb esetben is átstilizálásról van szó, amely valami roppant ürességet akar észrevétlenné tenni, hiányzó konkrétumokat akar pótolni. Méltóztassék ezekből a jelentésekből a 'kommunista', a 'sejt' és talán az 'illegális' szót törölni és viszsamarad a legális népmozgalom a maga lapjával és szervezetével s embereivel, amelyeket és akiket soha senki se tagadott, sőt nyíltan hirdetett... Az Új Szót állandóan kommunista lapként kezelik s hiába hivatkozunk arra, hogy a lap négy éven át jelent meg, egyetlen számát se kobozták el, egyetlen cikkét sem inkriminálták." Weissshaus jól tudta, hogy a hamisítások célja az 1921. évi III. tc. alkalmazásának biztosítása. Ezért emlékeztetett arra, hogy 1926-ban, a Rákosi-perben mint az MSZMP vezető titkárát a bíróság fölmentette az 1921. évi III. tc.-be ütköző cselekmény vádjá alól. "Érthető tehát, hogy bennem meggyökeresedett az a meggyőződés, hogy egy legális szocialista mozgalom szervezése nem ütközik az 1921. évi III. tc.-be. S ezen a meggyőződésemen a jelenlegi eljárás nem változtatott, amelynek következtében ma súlyos ítélettel a vállamon a börtön lakója vagyok. Mert ha azért ítélték volna el, hogy én egy szocialista népmozgalmat hirdettem, mert annak létrejöttét előkészítettem, lapot adtam ki a számára s ebben a lapban programtervezetét, szervezési módszerét stb. vázoltam, akkor azt mondanám, hogy helytelen meggyőződést merítettem az 1926. évi ítéletből. De nem ezért ítélték el. Elítélték azért, hogy én kommunista mozgalmat szerveztem, kommunista programot hirdettem, kommunista lapot adtam ki, s éppen azért, hogy az ítélet kimondásához mindannak, amit tettem, a megmásítására, ki-maszkírozására volt szükség, éppen ezzel erősítenek meg abban a meggyőződésemben, hogy amit tettem, nem bűncselekmény, hanem a magyar alkotmány értelmében, nemcsak sa-ját lelkiismeretem s meggyőződésem szerint, állampolgári

jogom volt hozzá.” A semmisségi panaszt elutasították. Az „illetékesek” komolyan elhatározták, hogy végeznek a népmozgalommal.

Az 1937. márciusi, Dombóvári úti letartóztatásokra a KMP „A trockisták az ellenforradalom rohamcsapata” c. cikkel reagált. „Az, hogy a közelmúltban a rendőrség lefogta Weisshausékat, Deményéket, nem szabad, hogy megtévesse a munkásságot. Ez csak rendőri fogás. Kell egy kis reklámot csinálni az ügynököknek.”¹¹² A Dolgozók Lapja még az orosházi per előkészítése során is folytatta Weisshausék rágalmazását, majd említésre sem méltatta magát a pert, az ítéletet.

A belügyi szervek értesülése szerint a weisshausisták 1936. szeptemberi kirándulásukon illegális központi vezetőséget választottak, melynek tagja lett Harmati Sándor és Veres József is.¹¹³ Mindketten részt vettek annak az intéző bizottságnak a munkájában is, mely az 1937-es letartóztatások után Vincze Lajos elnökletével alakult meg. Mindenekelőtt segélyalapot szerveztek a letartóztatottak és hozzátartozóik támogatására. Néhány hónap múlva az íb megszűnt, mert célravezetőbbnek tartották, ha megmaradt mozgalmi csoportjaik központi irányító szerv nélkül, önállóan tevékenykednek tovább.

Néhányan a *fasiszta szervezetek bomlasztására* vállalkoztak az azokban folytatott felvilágosító s leleplező munkával. Szöcs Sándor óbudai hajógyári Kovács, aki 1922-től vett részt a szociáldemokrata mozgalomban, 1936-ban a Népakarat Pártjának csillaghegyi csoportját vette célba társaival. Az orosházi ügyben Weisshaus bűnlaistromán szerepelt, hogy „óbudai Horváthot” utasította, csatlakozzon Szálasi Nemzeti Akarat Pártjához és ott „kommunista” agitációt folytasson. Horváth Vince, Juhász Sándor, Nagy Dany Erzsébet, Vincze Lajos, Major János, Lupsa János, Stocker György 1938-ban a Hubay-féle Nemzeti Szocialista Magyar Párt–Hungarista Mozgalom X. kerületi szervezetében látott munkához. Tevékenységüket kezdetben a munkástömegek megnyerését szolgáló eszköznek tekintették a párt vezetői, de amikor kiűnt, hogy ők nem erősíteni akarják a pártot, hanem leleplezni a munkások körében, nemcsak a pártból zárták ki, hanem a gyárakból is kiűldözték őket. A munkások jó része velük együtt elhagyta a pártot, ők pedig a pártiroda átadása előtt megsemmisítették a belépési nyilatkozatokat, s magukkal vitték a tagnyilvántartó kartonokat.¹¹⁴

Párkányi Istvánt 1937 novemberében elbocsátották a csepeli Weiss Manfréd-gyár Jupiter műhelyéből. Ő ezt – beépülést segítő ürügyként, a baloldallal való szakítás okának tüntetve fel – a szociáldemokratáknak tulajdonította. Elbocsátásának valódi oka: akkor került fel az ő politikai nyilvántartási lapjára is, hogy részt vett az orosházi „Weisshaus-féle kommunista szervezkedésben”. Decemberben Szálasitól szervezési vezetői megbízatást kapott. Ám hamarosan kitudó-

112 Dolgozók Lapja. 1937. április.

113 MOI. K 149. 651. f. 2/1938-7-8181.

114 BMTI V-2000/21.: PIL BB 39. f. 213/A. ó. e.

dott, hogy a hivatali órák után Kapital-tanulókört vezet 8-10 munkásnak, s íróasztalában Weissshaus könyvét tartja. A szegedi rendőrkapitány 1938. május 19-én azt jelentette, hogy a "kommunisták" bekapcsolódtak a szélsőjobboldali szervezkedésbe: Párkányi István beszervezte Hitzinger Józsefet a Hubay-Szálasipártba és Szegedre küldte a kendergyáriak közötti munkára. A Hungarista Népközség 1938. júliusi, első számában akarta megjelentetni "Szocializmus nemzeti alapon" c. írását Párkányi, melyben megállapította, hogy az ipari munkásság előtt azért váltak ellenszenvessé a nemzeti jelszavak, mert a haza szent nevében tagadták meg tőlük a politikai jogegyenlőséget, "hazafias cselekedetnek minősítették azt, ha a kenyérért harcoló munkásságot sztrájktrórkkel hátha támadták, hazafias cselekedet volt a munkások besűgása, árulása... a magyar dolgozó nép nyomorba döntése és a nemzeti jövedelem nagy részének egyes emberek által való összeharácsolása..." Párkányit a lefoglalt kézirat alapján "nemzetragalmazás vétségének kísérletében" mondták ki bűnösnek, 15 napi fogházra, s 3 évi jogvesztésre ítélték. Büntetésének letöltése után a nagykanizsai internálótáborba kísérték. A táborparancsnok az 1939. augusztus 16-án felvett jegyzőkönyv szerint megállapította, hogy Párkányi az internált nyilasok között "kommunista lázadást szít". Röviddel szabadulása után, 1941 áprilisában – Jugoszlávia megtámadása idején – több társával nyílt levélben jelentette be kilépését az akkor már nyilaskeresztesnek nevezett pártból.¹¹⁵

Hamarosan megjelent Török András Szálasit álarc nélkül c. könyve, mely a nemzetiszocialista munkások galád becsapásáról szolt. A szegedi börtönből 1940 őszén szabadult Horváth Lajos az előszóban rámutatott: nagy szolgálatot tesz e könyv a nemzetnek azzal, hogy leleplezte Szálasit és alvilági gengszter bandáját. "Még elgondolni is szörnyű, mily mélyre zuhant volna a nemzet, ha ez a társaság csak egész rövid időn át is bitorolhatta volna a hatalmat... Bebizonyítja ez a könyv azt, hogy hangos, magyarkodó jelszavak alatt milyen sötét aknamunka folyik a magyar nemzet ellen..."¹¹⁶

Az antifasiszta nemzeti ellenállási mozgalomban

A népmozgalmat 1937-ben ért csapások a vidéki szervezkedés bázisait ingatták meg leginkább. A fővárosban és környékén egész csoportok maradtak érintetlenek. Kőbányán például Vincze Lajosé, a Radiátorban Harmati Sándoré, Pestszenterzsébeten Horváth Jánosé. Tagjaik rendszeresen megvitatták a politikai helyzetet, tennivalóikat, hallgatták a külföldi rádióadásokat, valós híreket és illegális anyagokat terjesztettek.¹¹⁷ Weissshaus tanítványai folytatták munkájukat azokban a szervezetekben, melyekben még érdemes volt és lehetett. A kizártak – amint mód nyílt rá – visszatértek a szociáldemokrata pártba, s annak balszárnyát erősítették. *Támogatnak minden kezdeményezést, akciót, amittől az ország háborúba taszításának elkerülését, majd a katasztrófa elhárítását és a*

115 PIL 652. f. P-567.; BMTI V-61558.; MOL K 149.651. f. 2/1938-7-9298.

116 Török András: Szálasit álarc nélkül. Budapest, 1941. 5. o.

117 PIL BB 166. f. 31. ó. e.; Harmati Sándor szóbeli közlése.

független, demokratikus Magyarország megteremtését remélték. Esetenként létrejött az együttműködés a kommunista párttagokkal is.

1940 márciusától sok antifasisztát vallattak az alagi csendőrlaktanyában "a Turai József és Kulich Gyula által indított, majd Schönherz Zoltán mérnök irányítása alá került kommunista szervezkedés" ügyében folytatott nyomozás során. A vádlottak fölött több perben ítélték. A Weisshaus vezette mozgalom több résztvevője is közöttük volt. Mivel az ügyre vonatkozó iratok tetemes része 1945 után eltűnt a politikai rendőrségen, ismereteink hiányosak.

Az Oláh Géza és társai ellen folyó perben szereplő budaiai és óbudaiai közül többen Oravecz János révén kerültek kapcsolatba a népmozgalommal, tőle kapták meg Weisshaus könyvét és a mozgalom egyéb kiadványait, majd a háborúellenes kommunista röpiratokat is. Közöttük volt a Gschwindt hadiüzemben dolgozó Rakonczai József gyári munkás; Imre József motorszerelő, aki korábban a székesfehérvári vasúti műhelyben, a csepeli WM-ben, egy franciaországi ágyúgyárban, ez idő tájt pedig a hadiüzemmé nyilvánított MÁVAUT-nál dolgozott; Reszko Barna István gyári munkás, aki Oravecz munkatársa volt Neuwinger és Gyöngyösi festődjében. Muhari Mihályt, a per 13. rendű vádlottját, aki Farkas Józseftől két háborúellenes röpcédulát kapott, s beleegyezett, hogy külföldről az ő címére érkezzenek Turai levelei, 8 havi fogházra; a 29. és a 31. rendű vádlottakat, Reszko Barna Istvánt és Imre Józsefet 2-2 heti fogházra ítélték. Gacsai József, Rakonczai József és Oravecz János ügyében az eljárást e pertől elkülönítve folytatták.¹¹⁸

A Kulich Gyula és társai ellen folyó perben 1941. május 1-jén háborúellenes kommunista röpiratok terjesztéséért Oravecz János 15. rendű vádlottat 1 hónapi fogházbüntetésre; Horváth Vincze 13. rendű vádlottat 8 napi; Schmidt Gusztáv 19. rendű, Iván József 20. rendű és Turesányi György gépmunkás 21. rendű vádlottat 4-4 napi fogházbüntetésre ítélték.¹¹⁹

A Turai József és társai ellen folyó perben id. Fock Jenőt, a hadiüzemmé nyilvánított Ganz Vagonygyárban szolgálatot teljesítő hadimunkást az 51 vádlott fölött ítélező budapesti honvédtörvényszék mint ítélobíróság 1942. április 30-án 1 évi és 2 havi börtönre ítélte, mert a gyár katonai titkot képező gyártási és termelési adatait, gyártmányait és munkáslétszámát, amelyek szolgálati viszonyánál fogva jutottak tudomására, a nála lakó elsőrendű vádlottal, Turai Józseffel mint illetéktelennel közölte.¹²⁰ Farkas József e per 28. rendű vádlottja volt. Büntetésének mértékét az irat nem tartalmazza.

A Wagner Lajos pestszentlőrinci csoportjába tartozó Halász Márton vasesztergályost rendőri felügyelet alá helyezték és ellene izgatás vádjával 1941 augusztusában bűnvádi eljárást indítottak.¹²¹ Mokó Eleket 1941. december 12-én a budapesti honvédtörvényszék rémhírterjesztés vádjával 2 hónapi fogházra

118 BFL VII/5/c 614.f. 1/1940-4540.

119 MOL Korona Ügyészség 1941-IV-2016.

120 Hadtörténeti Levéltár (a továbbiakban: HL) 611.f. 1941-Hb. 240.

121 MOL K 149. 651.f. 2/1941-1-12198.

ítélte. Szabó Imrét 1942. március 20-án rendőri felügyelet alá helyezték.¹²² Áprilisban büntetőszázaddal Ukrajnába vitték Juhász Sándort, Stocker Györgyöt, Halamát, Reczést és másokat. Pásztor Imrét és Óbudáról Láng Bélát a 401-es büntetőszázadba osztották. Pásztor 1943. január 14-én meghalt. Láng Béla, akinek mellébe fűródott egy aknaszilánk, hazakerült.¹²³

A Délvidék visszacsatolása után, 1941. augusztus 20-án Horváth Vince a szülőfalujába, Szenttamásra utazott és szervezkedni kezdett. 1942. január 15-én Budapesten letartóztatták. Az Újvidéken lefolytatott vizsgálat után Szegedre, s júniusban a Dominich Vilmos vezette "repülő hadbírószág" elé került. A Sijakov Isa szerb földműves és társai ellen folyó per vádlottainak az volt a "szerencséje", hogy az újvidéki "partizánvadász razzia", a bácskai vérengzés által kiváltott felháborodást követően kerültek a rettegett tárgyalásvezető elé, aki korábban futószalagon szabta ki a halálbüntetéseket. A vádlottakat az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló kommunista szervezkedésben való részvétellel vádolták mint rokonszenvezőket, illetve mint az ún. nevelőcsoportok tagjait, akik forradalmi és szabotázs cselekmények elkövetésére szövetkeztek, e célból megbeszéléseket, gyűléseket tartottak, pénzt gyűjtöttek, röpiratokat olvastak és terjesztettek. Horváth Vince a "céljainak megnyert egyéneket forradalmi cselekmények elkövetésére szólította fel és őket ezzel kapcsolatosan megfelelő kioktatásban részesítette". Az általa beszervezetteket az alábbi büntetésekkel sújtották: Morel András gyári munkást 1 évi és 2 havi fegyházbüntetésre; Ognjanovic Milan asztalossegédet 8 évi fegyházra; Paksi Mihály napszámost (Horváth Vince sógorát) 1 évi és 2 havi börtönre; Šarcev Milos asztalost 4 évi fegyházra és Simonyik János kőfaragót 2 évi fegyházra ítélték. A legkeményebben azokat büntették közülük, akik Budapesten is felkeresték Horváth Vincét és mozgalmi megbeszéléseket folytattak vele. De az 54 vádlott közül – weisshausista múltjára tekintettel – a hűtlenség büntetésében elmarasztalt Horváth Vince 13 évi fegyházbüntetése és 10 évi jogvesztése volt a legsúlyosabb.¹²⁴ Horváth Vince 1944. szeptember 28-án 101 bácskai fogollyal a Csillag-börtönből a váci fegyvintézetbe, október 27-én Komáromba került. Két hét múlva átadták őket a német hatóságoknak. A foglyokat haláltáborokba szállították. 26-an tértek haza. Horváth Vince 118485. sz. rab 1944 novemberétől 1945. február 13-áig a sachsenhauseni koncentrációs tábor politikai foglyaként volt.¹²⁵

★

Weisshaus Aladár 1942. február 19-én szabadult. Az újrakezdésben Demény Pál támogatta, akivel a szegedi Csillag-börtönben ismerkedett meg közeleabbről.

122 PIL 652. f. M-204., Sz-142.

123 Kossa István: Dunától a Donig. Athenaeum, é. n. 48., 212–213., 244–245. o.

124 HL HM 143. eln. 13. oszt. 6610.

125 Vladislav Hrobert: Ne feledd el régi barátodat. Fórum Könyvkiadó, Becse, 1979. 337–338. o.; A Nemzetközi Vöröskereszt igazolása.

Már másnap felajánlott neki egy tisztviselői állást Primachémia nevű üzemben. Demény előzékenységet viszonzva, de kedvtelésből is elvállalta Demény VII. gimnazista leányának, Verának a tanítását. Egy évig korrepetálta latinból, matematikából, filozófiából. "Weisshaus szeretett és tudott is tanítani" – emlékezik rá az egykori tanítvány.¹²⁶ Amikor Weisshaus már készen állt az intenzívebb mozgalmi munkára, munkahelyet változtatott. Júniustól Nagy Ferenc vízvezeték- és központifűtés-szerelő műhelyében lett könyvelő, bérelszámláló és kalkulátor. 1936-ban ismerték meg egymást, amikor Nagy Ferenc udvarolni kezdett Rónaszéki Ancinak. Egy levél rávilágít bensőséges kapcsolatukra, s arra, milyen nagyra becsülte Weisshaus az akkor még segédként dolgozó fiatalembert.¹²⁷ Továbbá arra is, hogy téved, aki érzéketlen, száraz, csupán az elméleti kérdések iránt érdeklődő embernek képzei őt. Megértő öreg barátja volt a fiataloknak. Miután 1939-ben egybekeltek, Nagy Ferenc, a kitűnő szakember önállósította magát. Nála dolgozott ifj. Rónaszéki Ferenc is, aki a szakmaválasztásban követte sógorát. Weisshaus szorosabb kapcsolatot kezdetben csak Rónaszéki Ferencsel és Vincze Lajossal tartott, s amikor tehette, azokat az új embereket oktatta, akiket távollétében nyertek meg vezetőtársai mozgalmuknak. Külön foglalkozott például a Csillaghegyen lakó Loibl (később Losonci) Imre közművesmunkással.

1942–1943 telén új tanulókör indult, amelyet a Steyer Művekben dolgozó Tímár Kálmán és fia, a Gizella úti Telefongyárban dolgozó Tímár György hozott össze. További résztvevők a Steyerből: Gáspár Sándor motorszerelő, 1938-tól főbizalmi, 1940-től a vasasszövetség Váci út környéki szervezőbizottsági tagja és Illyés Ferenc autószerelő; a Telefongyárból Bajnok József esztergályos és Orbán Ferenc szerszámmarós; valamint Elekcs István magántisztviselő. Valamennyien a vasasszövetség és az SZDP tagjai, s – Illyés kivételével – együtt láto-gatták 1940–1941-ben a szakszervezeti főiskolát, 1943 őszén pedig együtt vettek részt az SZDP vezetőképző tanfolyamán is. A Weisshaus által vezetett tanulókört a résztvevők lakásán, vasárnap délelőttönként pedig a Steyer Művek Lehel úti irodahelyiségében tartották. 1943-ban ugyanis a Steyer igazgatósága könyvtár létesítését határozta el, s megszervezésével Tímár Kálmán szerszámműhely-vezetőt bízta meg. Ő a könyvtárolomány összeállításába bevonta Weisshaust. Így alkalom kínálkozott a találkozók politikai jellegének elfedésére is.¹²⁸

Az új tanítványok között volt Birtalan Árpád, akinek a népmozgalom iránti érdeklődését Vincze Lajos keltette föl. Családja a Székelyföldről származott. Apja malomgépész volt. Ő érettségi után rakodómunkás a Dréher Sörgyárban, majd tisztviselő a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének kőbányai sertéshízlaló telepén. Munka mellett az agrár-, később a közgazdasági egyetem hallgatója. Az ő munkahelyén is tartott 1943-ban előadásokat Weisshaus, melyeken részt vett

126 Vida Lajosné Demény Vera szóbeli közlése.

127 Weisshaus Aladár 1938. november 28-i levele Rónaszéki Annának a Csillag-börtönből. (Nagy-né Rónaszéki Anna birtokában.)

128 BMTT V-2000/24., V-2000/56.

Iván József, Turcsányi György, ketten a Ganz Hajógyárból; Lakatos Miklós szerszámlakatos és Mészáros József, valamint Mélik Endre.¹²⁹ Mélik 1905-ben Brassóban született. Apja ügyvéd volt, ő maga néhány félévet hallgatott a közgazdasági egyetem konzuli szakán, később jogi, majd szociológiai tanulmányokat folytatott. Közben műszaki tisztviselő, dolgozott egy németországi üzemben, s egy kis elektrotechnikai vállalat társtulajdonosa lett. A Dénes-pártban ébresztette a parasztok öntudatát, információkat gyűjtött a nyilasok terveiről, birkózott és vitázott a műegyetemi sportcsarnokban, kereskedett építőanyagokkal, lapokat tudósított. Nevelőapja, Székely Vladimir révén – aki korábban az útlevélosztály főnöke, s főkapitány-helyettes volt – az ellenállási mozgalomban jól hasznosítható személyi kapcsolatokra tett szert.

Weisshaus a régebben kizártakat a Szociáldemokrata Pártba való visszatérésre, a mozgalom új tagjait pedig az SZDP-be való belépésre ösztönözte. Az óbudai Kóródi Istvánt, a lágymányosi Leopold Gáspárt és Oláh Bélát már 1939-ben visszavette az SZDP. Weisshaus szabadulása után csatlakozott a párthoz Birtalan Árpád, Iván József, Juhász Sándor, Németh Lajos, Turcsányi György, Vincze Lajos és mások. A belépők, visszalépők vagy a folyamatosan SZDP-tagok természetesen nem csupán a tagdíjfizetők számát gyarapították. A sikeresen tevékenykedők példája Huber István, aki 1929 óta Dorogon dolgozott, 1942-től a bányászszövetség központi vezetőségi tagja, 1943-ban az SZDP helyi szervezetének s dorogi székhelyű kerületi csoportjának elnöke és az országos pártválasztmány tagja volt.¹³⁰

1943 májusában újabb tanulókör indítására kérték fel Weisshaust. Hetenként találkoztak hol Mélik lakásán, hol Drozdy Kálmán polgári iskolai tanár otthonában, vagy Újpesten Migray Emőd vegyésznél. A megbeszéléseken részt vett dr. Papp László ügyvéd, dr. Simándy Tamás az Igazságügyminisztériumból, három makói lány: a Jánossi nővérek, Keresztes Emmi, s néhány kőbányai munkás. Vitáztak a marxi gazdaságfelfogásról, a népmozgalom jövőjéről angolszász vagy orosz segítséggel történő felszabadulás esetén, Erdély és a kelet-közép-európai szocialista unió tervéről.

Az Erdéllyel kapcsolatos gyakorlati tennivalókról mind többször esett szó. Báró Atzél Edét Mélik – ismertségéből és társadalmi kapcsolataiból következően – egyes "zárakhoz", főként a hadsereghez és a közigazgatáshoz kulcsnak tekintette. Remélte, hogy segítségével meg lehet győzni az erdélyi katonai vezetőket arról, hogy az átállás elkerülhetetlen, Erdélyre való tekintettel nem harcolhatnak az oroszok ellen. Az Atzél elnökletével, Jánossi Sándor cserkész vezető szervezésével működő, kolozsvári székhelyű *Wesselényi Lovász Egyeslet* kínálkozott a partizán és szabotázs akciókra való felkészülés polgári keretének, ahová munkás és más jelöltjeiket küldik kiképzésre, s ezt a keretet alkalmas pillanatban majd átveszi a dálnoki Veress Lajos parancsnoksága alatt álló IX. hadtest. 1943 októberében megkezdődött a kiképzés. Atzél "behívójával" Pestről 10-12 fő vett benne részt. A többiek Erdélyben élő egyesületi tagok voltak. A ki-

129 Uo. V-2000/26.; Birtalan Árpád szóbeli közlése.

130 PII 658. f. 1/35., 8/50. ó. e.; MOL K 149.651. f. 6/1943. augusztus 13., 21.

képzés két hétig tartott. Lövészet, kézigránátdobás, térképolvasás, tájoló használata, sínrobbantási demonstráció, gyalogsági lőfegyverek használata szerepelt a tananyagban. A felszerelést és a szakközeget a IX. hadtest adta.

Mélik segítőkésznek, megbízhatóan német- és nyilasellenesnek ismerte Atzél. Nacionalista beállítottságát viszont a szocialista felfogás megismertetésével akarta ellensúlyozni. Ezért hozta őt össze 1943 végén Weissshaus-szal és néhány vezetőtársával. "Erdélyt nem kötélhúzással s irredentával, bekebelezési szándékkal, 'újra leszámolás' gondolatával menthetjük meg, hanem az emberi és népi-nemzetiségi jogok teljesen egyenlő biztosításával. Erről beszéltünk neki 1943. december elején Kőbányán is" – írta Mélik.¹³¹ Karácsonykor Kolozsvárott Atzél bemutatta őt dálnoki Veress Lajosnak. Ezt követően a lövészegylet budapesti központjának létrehozását készítette elő a Vilma királyné út 44-ben. Ezt a németek és a nyilasok elleni fegyveres harc keretévé kívánták fejleszteni. Atzél a honvédelmi minisztertől, Csatay Lajos vezéreztől akart kellő mennyiségű fegyvert szerezni.

A német megszállás után Weissshausék latba vetették kapcsolataikat és befolyásukat a szakszervezeteknek s a munkásszervezetek vezetőinek a védelmében. Erről tárgyalt Weissshaus és Vincze Lajos Áts Béla lakásán Adolf Michaelis újságíróval, aki korábban az Eötvös Kollégium cserediákja volt, majd a Deutsche Zeitungnak, s valószínűleg a német külügyminisztériumnak is dolgozott. Weissshaus szorgalmazta a Népszava megjelenésének, az SZDP és a szakszervezetek működésének engedélyezését, s amnesztiát a munkásmozgalom vezetőinek. Michaelis csak az amnesztia és a szakszervezetek működési feltételeinek biztosítása érdekében vállalt közbenjárást, az utóbbit is csak olyan feltétellel, ha kormánybiztos áll a szakszervezetek élén. Áts Béla erre a tisztségre Vasvári Lajost javasolta. Őt Weissshaus is megfelelőnek tartotta, mivel komoly szociáldemokrata felfogású munkásnak ismerte.¹³² Vasvári Kőbányán lakott és dolgozott. 1906-tól a vasasszakszervezet és az MSZDP tagja. 1913-tól 1939-ig a MÁV Északi Főműhelyében géplakatos, s az 1920-as évek végéig az illegális vasutas lapszervezethez tartozott. Ugyanakkor a húszas évektől tagja volt a Keresztény Szociális Vasutasok Országos Gazdasági Egyesületének (VOGE), s országos elnöke a munkás szakcsoporthoz. Amikor a VOGÉ vezetői arra kérték, legyen a Magyar Élet Pártjának (MÉP) képviselőjelöltje, tanácskozott erről Mélik Endrével, akit akkor a Weissshaus-mozgalom vezetőjének tekintett, s az SZDP vezetőségi tagjaival, Karácsony Sándorral és Kabók Lajossal, a vasasszövetség titkárával. Egyetértésüket elnyerve tett eleget a felkérésnek, s 1939-ben a MÉP Budapest környéki lajstromos listáján került a parlamentbe. Képviselősképe alatt politikai kapcsolatot tartott Peyer Károly, Malasits Géza és Szeder Ferenc szociáldemokrata képviselőkkel. A német megszállás után Weissshausék is, a szociáldemokrata szakszervezeti vezetők is joggal számítottak a segítségére. Kabók Lajos és Mélik Endre a Kabinet Iroda közbenjárását kérte Horthy Miklósnál Vasvári kinevezéséhez. A kormányzó kétszer fogadta őt. Először megkér-

131 BMTIV-2000/26.

132 Uo.V-2000/21.

dezte, vállalja-e az iparügyi minisztériumban az államtitkárságot, s jelezte, hogy megbízása bizalmas jellegű lenne, másodszor pedig államtitkári kinevezésekor fogadta. A Sztójay-kormány miniszteri biztost állított a szakszervezetek élére, de nem tiltotta be azokat, a német katonai hatóságok által megszállt szakszervezeti helyiségek és a zár alá vett munkásotthonok egy részét visszakapták a szakszervezetek, több letartóztatott szakszervezeti vezetőt szabadlábra helyeztek, mások honvédelmi munkaszolgálatra való behívását hatálytalanították. Vasvári a várakozásoknak megfelelően támogatta az ellenállási mozgalmat. A nyilas hatalomátvételig kapcsolatban maradt a szociáldemokrata szakszervezeti vezetőkkel, Weisshausék mozgalmával, Faust Imrével stb. A Wesselényi Lövészegylet az ő segítségével kapott pénzt fegyvervásárlásra. Miután 1944. november 7-én a Szent Kereszt Egyletbe betörő nyilasok karmából sikerült kiszabadulnia, illegálisba vonult.¹³³

Mélik a népmozgalom résztvevőiként korábban is többször exponálta magát. 1944 májusában is, amikor "kommunista" szervezkedés gyanújával őrizetbe vették Vincze Lajost és feleségét. Az asszony, akit három gyermekükre tekintettel elengedtek, azonnal beszámolt a lövészegyletben férje súlyos bántalmazásáról is. Mélik közbenjárására Atzél – Kudar Lajos ezredes segítségével – kiszabadította Vinczét. 1944-ben a Mélikkel folytatott utolsó tanácskozás Atzél lakásán zajlott júniusban. Ezen Weisshausen kívül részt vett dr. Simándy Tamás is. Azután nélkülözniük kellett Mélik segítségét, mert napokon belül a Gestapo foglya lett és csak 1945-ben szabadult a fogságból.

1944 áprilisában kommunista szervezkedés gyanújával előállították, majd internálták Surányi Sándort és Malik Pált. Nyáron a 410. honvéd különleges munkásszázad katonájaként az alsósági bazaltbányában dolgozott Horváth Lajos, Major János, Nagy Andor József, Rónaszéki Ferenc, Veres József, Wagner Lajos, Zsolnai János. Aki tudott, megszökött, illegálisba vonult.¹³⁴ Rónaszéki június 8-ától teljesített szolgálatot a politikai büntető században. Szökését megkönnyítette egy bombakárosultságát tanúsító hamis igazolás, melyre október 1-jétől néhány napi szabadságot kapott. Illegálisba vonulása azonban sikertelennek bizonyult. A nyilasok elhurcolták. November 14-étől 1945. április végéig a dachau koncentrációs tábor 125017. sz. politikai foglya volt. 1945. augusztus 23-án érkezett haza.¹³⁵

Akik cselekedhettek, részt vettek a különböző illegális ellenálló csoportok munkájában. Vincze Lajos például az Atzél Ede, Dudás József, Magyar Ferenc stb. vezette, s Hirossik János eszmei irányításával működő *Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségében* (MHSZSZ) is tevékenykedett és a *Szent-Györgyi Szervezet* (SZESZ) *Várnai-csoportjában* is harcolt. 1944. augusztus elejétől dr. Csomós Miklós lakásán többször tárgyalt Arany Bálint, Dudás József, Jócsik

133 Uo. V-2000/26.; V-143394/1.; PIL 672. f. 90. ó. e.; Kajári Erzsébet – Karsai Elek: A szakszervezetek a német megszállás első napjaiban. Népszava, 1984. március 21.

134 PIL 652. f. V-1918., S-5102.; BB 39. f. 72. ó. e.; Weisshaus 1945-ös összegzése.

135 Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára SuSzi 372/725.

Lajos, Ortutay Gyula, Párkányi István, Vincze Lajos a kormányzóhoz intézendő, kiugrást sürgető memorandumokról.¹³⁶

A kiugrást szorgalmazó és az Erdély jövőjét befolyásolni kívánó korábbi kezdeményezések folytatásaként augusztusban Drozdy Kálmán, Párkányi István és Birtalan Árpád Kolozsvárra utazott. Ezúttal már nemcsak a IX. hadtest parancsnokait, hanem a kommunista vezetőket is rá akarták venni a független Erdély kikiáltásának támogatására és sürgették, hogy a sereg az oroszokhoz csatlakozva vegyen részt Magyarország felszabadításában. A Szabad Nép szeptemberi száma denúciálta a küldöttség tagjait. "A munkásmozgalomnak ezek a legaljasabb kártevői nagy tevékenységbe kezdtek az elmúlt hetek során" – így kezdődött a Provokátorok c. írásmű. Drozdyt és Párkányit név szerint említve közölte, hogy ők a "magyar kommunisták" küldötteiként tárgyaltak ott a munkásmozgalom vezetőivel, s a fegyveres erők támogatását ígérték az önálló Erdély megteremtéséhez. Megelégedéssel nyugtázva, hogy a "munkásság képviselői" kiadták az útjukat, a cikk így zárult: "A többi provokátor és frakciós vegye tudomásul: a Párt részen áll és kíméletlen harcban eltiporja a munkásság árulóit." Atzél, Dudás és Faust Imre szeptemberi erdélyi tárgyalásait is politikai provokációnak minősítették.

A *Magyar Diákok Szabadságfrontja* (MDSZF) által létrehozott *Görgeyzászlóaljhoz* tartozott az a német- és nyilasellenes harci csoport, mely dr. Kürthy Sándor ügyvéd, tartalékos hadnagy és Drozdy Kálmán hadapród őrmester vezetésével szerveződött 1944 novemberétől.¹³⁷ Weissshaus ajánlásával és megbízásával csatlakozott Drozdyhoz négy ifjúmunkás: Csiszár Ernő textiltechnikus, ifj. Rónaszéki Ferenc, Nagy Ernő és ifj. Kollár Ferenc vízvezeték-szerelők (utóbbi a budaörsi repülőtérről önkényesen távozó katona). Az utóbbiak szaktársa volt Kerti Ferenc és Palotás Mihály is, akit előzőleg Nagy Ferenc bűjtatott. Nem ő volt az egyetlen, akinek a Magyar utcai pinceműhely jelentett egy ideig menedéket, s kínált ellenállási kapcsolatot. Ifj. Rónaszéki – korábban Drozdy tanítványa a Gyáli úti polgáriban – összekötő szerepet töltött be a csapat és a kőbányai ellenállási mozgalom között. A csapat további tagjai: Ács N., Bakos László kertészeti főiskolai hallgató, zászlós, Cövek N., Csomós Lajos, Hajmássy László, Hertelendy János közgazdasági egyetemi hallgató, tizedes, Kelemen Zoltán, Kónya Lajos, Németh Antal Károly fuvarozási vállalkozó, Rimahidy Vilmos százados, Sipos Dénes, Tornyosi Igor diák. Az egység tagjai röpiratokat terjesztettek, ellenállókat láttak el hamis igazolványokkal, tűzharcot vívtak a németekkel és a nyilasokkal a Ferenc téren és másutt, fegyvert juttattak a KISKA VIII/2-es részlegének. A négy ifjúmunkás 1200 nyeles kézigránátot szállított Kőbányára, s a "kőbányai partizánok" tőlük kapták azokat a kézigránátokat is, melyekkel szilveszter éjjelén megtámadták a kispesti nyilasházat. Az egység kötelékéből 15 fő december 26-án Drozdy Kálmán vezetésével egy

136 BMfIV-2000/9.

137 Dr. Kürthy Lajos. Drozdy Kálmán, ifj. Rónaszéki Ferenc és ifj. Kollár Ferenc 1945. június 4-i nyilatkozata. (Nagy Ferencné birtokában.); Weissshaus Aladár 1945. június 4-i nyilatkozata. (Kollár Ferenc birtokában.); Kollár Ferenc szóbeli közlése. Az MDSZF és a zászlóalj kapcsolatáról részletesen l.: M. Kiss Sándor – Vitányi Iván: i. m.

frontszakaszt akart megnyitni a szovjet csapatok előtt a II. kerületi Eszter úton. A fasisztákkal folyó tűzharcban Hertelendy János hősi halált halt, Kelemen Zoltánt és Kerti Ferencet a nyilasok elfogták, s a Várba hurcolták, ahonnan csak nyolc nap múlva tudtak kiszabadulni. A rózsadombi folyosó megnyitására tett újabb sikertelen kísérlet után akik teheték, Drozdy vezetésével 1945. január 3-án visszatértek Pestre, s dr. Kürthy parancsnoksága alatt folytatták ellenállási akcióikat. Rimahidy Vilmost, a feleségét, a fiát és az általuk bűjtatott négy üldözöttet január 14-én elhurcolták és meggyilkolták a nyilasok.

Az angyalföldi ellenállási mozgalomhoz kapcsolódott munkahelye okán erzsébeti Horváth János, s a "zuglói Horváth" is. Horváth Lajos a büntetőszázadból megszököve egy Teve utca környéki bunkerbe vonult illegalitásba. Oda szállította a fia zöldségfélével fedett kosárban a kézigránátokat Kőbányáról, Vincze Lajos Kápolna téri műhelyéből, ahol sámfák helyett kézigránátok lapultak a javításra váró cipők egy részében.¹³⁸ A Ganz Hajógyárban Lakatos Miklós vezetésével 1944 decemberében felfegyverzett gvári védelmi osztag létesült a gépek és más felszerelések megóvására. Tímár Kálmán és tanítványai a nyilas puccs után egynapos sztrájkot szerveztek a Steyer Művekben, s megakadályozták a nyilas üzemi tanács megalakulását. Zuglóban Tímár György és társai kezdeményezték a német megszállást követő "kokárdaakciót": a Telefongyár dolgozói 1944. március 19-ike után napokig nemzetiszínű kokárdát hordtak, majd ellenálló csoportjuk tájékoztató szolgálatot szervezett, rőpiratokat terjesztett. A büntetőszázadból megszökött Veres József, Hrivnák Lajos és mások a pest-szenterzsébeti fegyveres ellenállás résztvevői voltak.

Az óbudai nemzetőr alakulatot Tóth Ignác tisztviselő vezette. Napszámosok gyermeke volt, ő lakatossegéd lett az óbudai Dohánygyárban. 1925-től segédoktatóként ökölvívást tanított a leventeoktatói tanfolyamon. Az 1925-ben kapott díjnoki állással kezdődött tisztviselői pályafutása a III. kerületi előljáróságban. 1934-től volt kapcsolata Weissshaus-szal és óbudai csoportjával, majd Gombó Iván szociáldemokrata párttitkárral, valamint Kóródi István asztalossegéddel és tanulóköreinek tagjaival. Kerületének levente főoktatójaként, s 1944 márciusától a VIII. kerületi előljáróság Népmozgalmi Hivatalának vezetőhelyetteseként a nemzeti ellenállást okmányokkal, fegyverekkel, rejtékhelyek és élelem biztosításával támogatta. A nyilasok fogságából szabadulva fegyveres alakulatot szervezett, melynek magva 26 főből állt, s létszáma közel 100 főre nőtt. Zömük baloldali munkás volt. Védtek az óbudai Gázgyárat, az újlaki vízműveket, tűzharcot vívtak a németekkel és a nyilasokkal. Tóth legközelebbi harcostársai: Széli Sándor, Baboth Árpád, Rósonyi Vince, Koth Sándor, Szücs Sándor, Gombó Pál. Összekötői: Sárosi József és Gombos Sándor. Felső kapcsolata: Orlay Károly és Kiss Károly volt.¹³⁹

1944-ben a szervezett bőripari munkások mártírja lett Katona István és Kiss Lajos.¹⁴⁰ A helytállók és az életüket áldozók teljesebb számbavételére ezúttal

138 Dr. Horváth Lajos és Vincze Lajos egymástól független szóbeli közlése.

139 BMTI V-73234.

140 Száz esztendő harcai. Kiadja a Bőripari Dolgozók Szakszervezete. 1966. 18. o.

nem vállalkozhatunk. Végezetül csupán a *kőbányai* ellenállásról szólunk, melynek közvetlen irányításában Weissshaus Aladár is részt vett.

A német megszállás után Weissshaus már csak rövid ideig járhatott be Magyar utcai munkahelyére. A mozgását korlátozó intézkedések után Vincze Lajos, Loibl Imre és mások gyakran keresték fel édesanyjának budai lakásán, a júniusi összeköltöztetés után pedig az V. Tátra u. 14–16. sz. alatti "zsidóházban", ahol vak nagynénje lakott és ahová családjával együtt költözött. Weissshaus naponta romeltakarítást végzett. Vezetőtársai megvitatták vele a tennivalókat és ellátták némi étellel. Október 15-én, a kormányzó rádiószózatának elhangzása után a német megszállók elleni fegyveres harcra készülő hívei úgy gondolták, hogy Kőbányán a helye. Birtalan Árpád ment érte és családjának hozzájárulásával Pongrácz úti otthonukba vitte. A nyilas puccs utáni napokban Birtalant egy Dezsényi Miklós folyamór százados illegális sajtócsoportjától származó röpirat terjesztése miatt előállították a detektívek. Néhány nap múlva kiszabadult, de Weissshaust akkor már Lupsa János bűjtatta lakásában. Majd rövid ideig egy soroksári munkánál tartózkodott, ahonnan Papp Takách Ilona a református ápolónők Lipót körüti otthonába vitte. Azután visszatért Kőbányára Lupsához, végül Németh József anyjának lakásán talált menedéket, ahol a katonaszökevény Németh is rejtőzött.¹⁴¹

Közel fél évszázada jelent meg az első és mindmáig utolsó olyan könyv, Dezsényi Miklós kötete, melynek szerzője leírta, hogy Kőbányán egy olyan "ellenállási csoport is működött, amely Weissshaus Aladárt, a magyar szocialista mozgalom egyik vezetőjét tekintette vezérének". Erdéllyel kapcsolatos tervük méltatása után az 1944. október 15-ikét követő tevékenységüket összegezte: "...megkezdődtek a Weissshaus-csoport előre megszervezett fegyveres és szabotázs vállalkozásai, amelyeknek élén Birtalan Árpád és Vincze Lajos álltak. A Weissshaus-csoport már előzően bekapcsolódott a Szent-Györgyi-Várnai-csoport munkájába..."¹⁴²

Weissshaus követői nyilasoktól szerzett űrlapokat töltöttek ki, melyekkel katonákat szereltek le, behívottakat mentesítettek, ellenállók szabad mozgását biztosították. Amikor megtudták, hogy a kőbányai nyilasok száznál több baloldariról halállistát állítottak össze, ifj. Rónaszéki Ferenc kézigránátokat, fegyvereket szerzett s juttatott Kubinyi Sándor és Papp Ferenc révén Kőbányára, hogy felkészülhessenek a védekezésre. Közben több weissshausi figyelemztette az érintetteket. Végül Áts Bélának és Vincze Lajosnak – Péntek István faszobrász, a Hartstein-csoport egykori tagjának segítségével – sikerült a nyilas központból leállíttatni az akciót.

Katonaszökevényeket, zsidókat rejtegettek, a Kommunista Párt röplapjait is terjesztették. Megtámadták a vasútbiztosító őrségeket, hogy leszerelhessék a műépítmények felrobbantásához előkészített robbanótölteteket. A Kőbánya-alsó pályaudvaron lerakott aknákat a Birtalan Árpád, Papp Ferenc és Turcsányi György parancsnoksága alatt bevetett szabotázs-járőrök harcban eltávolított-

141 BMT IV-2000/21.

142 Dezsényi Miklós: Hősök és árulók. Magyar Téka, é.n. 163–164.o.

ták. A Ferencvárosi hídon elhelyezett aknákat megsemmisítették. Részük volt a Liget téri híd megmentésében. Kőbánya legfontosabb közlekedési műtárgyait sikerült így megóvni a rombolástól. Juhász Sándor, Párkányi István, Varga Dezső, Pásztor András is részt vett a harci csoportok eredményes vezetésében, küzdelmeiben. A Kada utcai német zászlóaljat sikerült bevetés előtt szökésre bírniuk. Merész terveket szőttek a nyilas vezetők ártalmatlanná tételére, de a le-tartóztatások megakadályozták a realizálásukat. Birtalant decemberben fogták el a nyilasok, s napok múlva szabadult ki. A mozgalmukat támogató Varga Sándor detektívet és Flórián Árpád adóügyi tisztviselőt januárban a nyilas számon-kérő szék halálra ítélte, de egy rendőrtiszt segítségével mindketten megszöktek. Kőbányán 22 üzemben vettek részt Weissshaus követői az ellenállás megszerve-zésére hivatott illegális üzemi tanácsok létrehozásában. Megvédték a Magyar Ruggyantaárugyár, a Precíziós Szerszám- és Gépgyár, a Radiátorgyár stb. fel-szerelését, nyersanyag- és készárukészletét.¹⁴³

Bizonyos akciókban a weissshausisták a Kommunista Párt tagjaival együtt vettek részt. A KP hivatalos álláspontja, a "vonal" azonban egyre keményedett. Az illegális Szabad Nép 1944. decemberi száma az SZDP és a KP vezetőinek ok-tóberi együttműködési megállapodását méltatva hangsúlyozta: a két pártnak módot kell találnia a "külön utakon járó csoportok" felszámolására, az "örök frakciósokat" el kell szigetelni, ki kell vetni a munkáosztály soraiból. 1944 őszén a KP egyik képviselője meg akarta bízni Juhász Sándort a kőbányai üze-mek megszervezésével. Ő közölte, hogy azon ők, a weissshausisták már város-szerte dolgoznak, de nem zárkoznak el a közös fellépéstől. Hosszas előkészítés után, amikor létrejött a Kommunista Párt és a Weissshaus-csoport 3-3 megbí-zottjának találkozója, a kommunisták az aktuális feladatok tárgyalása helyett azokat a feltételeket közölték, amelyek alapján hajlandók befogadni a pártba a weissshausistákat. Ezek: 1. szakítanak Weissshaus-szal; 2. beismerik, hogy a frak-ciózás kárt okozott a munkásmozgalomnak; 3. a KP egyenként bírálja el, hogy ki lehet a tagja.¹⁴⁴ A megegyezés nem jött létre, de Szöcs Sándor esete mutatja, hogy Szegeden is ez volt a feltétel. 1944. december 4-én menekülni kényszerült a nyilasok elől Csillaghegyről. Két fronton átjutva érkezett karácsonykor Sze-gedre, s felajánlotta segítségét Vas Zoltánnak. Ő a Weissshaus-frakcióról faggat-ta. Miután kényszerűségből elhatározta magát Weissshaustól, mondván, hogy ő nem egy személyért, hanem az eszméért harcolt, nem volt akadálya, hogy Vas utasítása szerint végezzen propagandamunkát, részt vegyen a kamaraerdei ro-hamban, Buda ostromában.

Az ostrom utolsó napjait Weissshaus a kőbányai sziklapincében töltötte. On-nan első útja Rónaszékiékhez vezetett. A Lipótváros felszabadulásakor aggódva indult családjához. Az október 15-én elhagyott ház időközben nagyot változott: ott rendezte be Raoul Wallenberg a svéd követség oltalma alatt álló kórházat. Húgai elmondták csodával határos megmenekülésük történetét. Ilonát sok tár-

143 PIL 274. f. 7/280. 6. e.; 682. f. 1. 6. e.; HL Pgy M/103.; Dezsényi Miklós: i. m. 165. o.; dr. Kürthy és társainak id. nyilatkozata.

144 Weissshaus id. 1945-ös összegezése.

sával együtt a hegyeshalmi halálúton kergették a nyilasok. Megszökött. Dorogon Huber István bújtatta, de a nyilasok rátaláltak. Amikor Hegyeshalomnál át akarták adni az SS meghatalmazottjának, egyike lett azoknak, akiket Wallenberg visszaszállíttatott a fővárosba. Ilona és Hermin a Tátra utcai ház kórházzá alakulása után a Katona József u. 21. sz. alatti "védett" házba költözött, ahová betörték a nyilasok s lakóit a Dunába lölték. A Vadas nővéreket (a család egy része ugyanis magyarosította nevét) az öregek iránti aggodalom éppen akkor vezette vissza a Tátra utcába. Megmenekültek. A fivérek közül Vadas Ernő fotóművész hazatért, Vadas Dezső adótisztet Mauthausenban pusztították el, dr. Weisshaus Mihály orvost agyonlőtték a nyilasok a "halálúton". Anyjuk nemskára utánuk halt.

Az első hetek politikai próbatétele Weisshaus számára: Vas Zoltán felszólítására beszámolót ír "Rákosi Mátyás pártjának" mozgalma történetéről. Önnön szerepének várható megítélését illetően aligha lehettek illúziói, de azt nem sejtette, hogy saját és vezetőtársai életének legszörnyűbb megpróbáltatásai csak ezután következnek. Írásunk következő részében ezt kívánjuk dokumentálni.

CSEHSZLOVÁKIA ÉS JUGOSZLÁVIA LÉTREJÖTTE S MEGSZÜNÉSE

A dátumok ismertek. 1918. október 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, az osztrák hatóságok átadták a hatalmat. Október 30-án Túrócszentmártonban a Szlovák Nemzeti Tanács csatlakozott az új államhoz. Ugyanazon a napon Zágrábban a Horvát Nemzeti Tanács bejelentette csatlakozását a szerbek, horvátok és szlovének új államához. A Szlovén Nemzeti Tanács már október 28-án kinyilvánította elszakadását Ausztriától. December 1-jén Belgrádban Sándor régensherceg fogadta a csatlakozást bejelentő horvát és szlovén küldötteket. Ezzel megalakult a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királysága. 1929-től hivatalosan is Jugoszlávia lett a neve. Az államalakulat a horvát és a szlovén függetlenség kikiáltásával régi formájában 1991-ben szűnt meg. Csehszlovákia pedig 1993. január 1-jén vált ketté. Egyik sem élte meg az állam megalakulásának most esedékes 75. évfordulóját. A boszniai háború árnyékában különösképpen el kell gondolkodni azon, hogyan is jött létre e két állam, és miért bomlott fel.

A térség területi egységekre osztása körül régóta vita folyik. Felfogásom szerint Kelet-Európának három alrégiója van, a közép-kelet-európai, a délkelet-európai és a tulajdonképpeni kelet-európai, vagyis az orosz. Számunkra most csak az első kettő fontos. Csehszlovákia ugyanis egész történeti fejlődése során az első alrégióhoz tartozott, Horvátország és Szlovénia ugyancsak, Jugoszlávia többi része a másodikhoz, ami már eleve nehezítette egységesítését, Csehszlovákia esetében ez könnyebbnek látszott.

Kezdjük a látszólag könnyebb esettel. Rögtön szembeötlik azonban, hogy a csehek és a szlovákok két országhoz tartoztak évszázadokon keresztül. Közös előzményként a nagymorva államot szokták tekinteni (ezt a szlovének is megteszik), de ennek a területi elhelyezkedése bizonytalan. Ami biztos: Csehország a X. századtól kezdve külön állam volt, igaz, a német-római birodalom hűbéri függésében, majd Habsburg-uralom alatt, állami különállásának attribútumait azonban mindig megőrizte. A szlovákok viszont a középkori magyar államhoz tartoztak annak létrejötté óta. Önálló etnikai fejlődésüket éppen annak köszönhetik, hogy más államhoz tartoztak. Ha valamilyen oknál fogva a mai Szlovákia területe a cseh állam keretei közé került volna, az ott élők nyilván egy etnikummá, később egy nemzetté integrálódtak volna, hiszen a korai középkorban a szlávok etnikai elhatárolódása még csak kezdeteiben volt meg.

Ha nem is tartoztak egy államhoz, mégis szomszédok voltak, bizonyos kapcsolatok már a huszitizmus korától kialakultak, még inkább a reformáció idején. Az evangélikus szlovákok az első cseh bibliafordítás nyelvét használták egyházi nyelvként, és amikor a világi irodalom kezdett kibontakozni a XVIII. századtól,